

Good Governance of Oil and Gas Resources: With an Approach to the Right to Sustainable Development and Regional Planning (A Case Study of the Islamic Republic of Iran)

Maryam Zadkhost¹, Karen Rohani², Alireza Dadashzadeh³

1. PhD Student, Department of Law, Qaemshahr Branch, Islamic Azad University, Qaemshahr, Iran. Email: zadkhost@gmail.com
2. Assistant Professor, Department of Law, Qaimshahr Branch, Islamic Azad University; Ghaemshahr, Iran. Email: rohani.karan@qaemiau.ac.ir
3. Assistant Professor, Department of Law, Qaemshahr Branch, Islamic Azad University, Qaemshahr, Iran. Email: dadashzadeh@gmail.com

ARTICLE INFO

Article type:
Research Paper

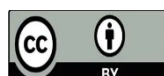
Article history:
Received: January 24, 2026
Revised: March 5, 2027
Accepted: April 29, 2026
Accepted Date: April 29, 2026
Published Date: April 29, 2026

Keywords:
*Artificial intelligence
politics smart
governance surveillance
digital authoritarianism*

Abstract

The Declaration on the Right to Development, emphasizing the necessity of popular participation in the development process, explicitly affirms the right of states to exercise full sovereignty over their wealth and natural resources. In this context, oil and gas resources, as one of the world's most critical energy sources and a primary revenue stream for host states, hold a strategic position in formulating economic policies. Given that the traditional approach considers state sovereignty over natural resources as absolute, the central question of this research is whether exercising sovereignty over oil and gas resources based on "Good Governance" indicators leads to an improvement in the quality of implementing the Right to Development. The research findings indicate that the exploitation of the oil and gas industry can only play an effective role in the qualitative realization of the Right to Development if sovereignty is exercised based on the principles of good governance in four key areas: "concluding investment contracts," "privatization," "environmental protection," and "fair distribution of wealth." Although the significance of the oil and gas sector has been emphasized in development plan documents, particularly the Sixth Development Plan, unfortunately, no serious or efficient action has been observed in the legislative and executive stages; this neglect has also persisted in the Seventh Development Plan.

How to cite: Zadkhost, M., Rohani, K. and Dadashzadeh, A. (2026). Good Governance of Oil and Gas Resources: With an Approach to the Right to Sustainable Development and Regional Planning (A Case Study of the Islamic Republic of Iran). *Geography and Regional Planning*. 16(62), 490-512. <https://doi.org/10.22034/jgeoq.2026.370383.3942>

© Author(s) retain the copyright and full publishing rights
DOI: <https://doi.org/10.22034/jgeoq.2026.370383.3942>

Publisher: Qeshm Institute of Higher Education

Introduction

Despite the adoption of the UN Declaration on the Right to Development (1986), which establishes development as an inalienable human right and imposes primary responsibility on states to ensure people-centered, equitable, and participatory development, a persistent gap remains between legal commitments and practical implementation—particularly in the management of natural resources such as oil and gas. Traditional state sovereignty over these resources has increasingly been challenged by the emerging doctrine of "responsible sovereignty," which, as reinforced by international instruments like the Rio+20 outcome document, demands governance based on principles of transparency, accountability, rule of law, and anti-corruption (i.e., good governance). The core problem, therefore, is whether and how the exercise of state sovereignty over oil and gas resources, when aligned with good governance indicators, can effectively realize the right to development. This study specifically investigates whether the application of good governance principles in national laws and development programs translates into tangible achievement of the right to development, or whether the discretionary control of resource revenues by states continues to hinder equitable distribution, public participation, and the fulfillment of international human rights obligations.

Methodology

This research employs a descriptive-analytical method. The sources used include books, international documents, and articles, with data collection carried out through a note-taking technique as the study tool.

Results and Discussion

The right to development, as enshrined in the 1986 UN Declaration, is no longer a mere theoretical aspiration but an operational framework requiring accountable and transparent governance structures. This study conclusively demonstrates that the exercise of sovereignty over oil and gas resources leads to the realization of the right to development only when it is aligned with the principles of good governance—namely participation, rule of law, transparency, responsiveness, consensus-orientation, equity, effectiveness, and accountability. In contrast, the absence of good governance traps resource-rich countries in the "resource curse" characterized by corruption, weak institutions, environmental degradation, and unequal wealth distribution. The case of Iran serves as a critical empirical example: despite possessing vast hydrocarbon reserves,

systemic weaknesses in governance—including lack of transparency in contracts, incomplete privatization, insufficient environmental protection, and inequitable revenue distribution—have consistently hindered sustainable development and the fulfillment of the right to development. Therefore, the transition from a resource-dependent economy to a development-oriented one is not automatic; it requires a fundamental redefinition of the state's role from a rentier controller to a facilitator and regulator. In the current era of global energy transition, adopting good governance principles—such as joining the Extractive Industries Transparency Initiative (EITI), fostering public participation, and ensuring a just transition—is not merely a legal obligation but a strategic necessity for Iran and similar countries to escape the resource curse and genuinely realize the right to development for all citizens.

Conclusion

The final answer to the research question is that the exercise of sovereignty over oil and gas resources leads to the realization of the right to development only if it is carried out within the framework of a dynamic, forward-looking system of good governance. Such governance must simultaneously pursue three objectives: first, the optimal management of existing hydrocarbon resources with maximum transparency and value creation; second, accelerating a just transition towards renewable energy and clean technologies to keep pace with global transformations; and third, guaranteeing the rights of future generations through environmental protection and investment in human development. Therefore, reforming the governance system in the oil and gas sector—with an emphasis on transparency, accountability, public participation, and the rule of law—is not a political option but an unavoidable strategic necessity to ensure the realization of the right to development and to determine Iran's position on the global energy and development map of the twenty-first century.

Ethical considerations

Following the principles of research ethics

The authors have observed the principles of ethics in conducting and publishing this scientific research, and this is confirmed by all of them.

Data Availability Statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

First author: Preparation of samples, conducting experiments and collecting data, performing calculations, statistical analysis of data, analysis and interpretation of information and results, preparing a draft of the article.

Second author: Preparation of samples, conducting experiments and collecting data, performing calculations, statistical analysis of data, analysis and interpretation of information and results, preparing a draft of the article.

Third author: Preparation of samples, conducting experiments and collecting

data, performing calculations, statistical analysis of data, analysis and interpretation of information and results, preparing a draft of the article.

Ethical Considerations

The authors affirm that they have adhered to ethical research practices, avoiding plagiarism, misconduct, data fabrication or falsification, and have provided their consent for this article's publication.

Funding

This research was conducted without any financial support from Payam Noor University.

Conflict of Interest

The authors declare no conflict of interest

انجمن ژئوپلیتیک ایران

فصلنامه جغرافیا و برنامه ریزی منطقه‌ای

شاپا چاپی: ۶۴۶۲-۲۲۲۸ شاپا الکترونیکی: ۲۱۱۲-۲۷۸۳

Homepage: <https://www.jgeoqeshm.ir/>

حکمرانی مطلوب بر منابع نفت و گاز: با رویکرد حق بر توسعه پایدار و برنامه ریزی منطقه‌ای (مطالعه موردی جمهوری اسلامی ایران)

مریم زادخوست^۱، کارن روحانی^۲✉، علیرضا داداش زاده^۳

۱. دانشجوی دکتری، گروه حقوق، واحد قائمشهر، دانشگاه آزاد اسلامی، قائمشهر، ایران. رایانامه: zadkhost@gmail.com

۲. نویسنده مسئول: استادیار گروه حقوق، واحد قائمشهر، دانشگاه آزاد اسلامی، قائمشهر، ایران. رایانامه: rohani.karan@qaemiau.ac.ir

۳. استادیار، گروه حقوق، واحد قائمشهر، دانشگاه آزاد اسلامی، قائمشهر، ایران. رایانامه: dadashzadeh@gmail.com

چکیده	اطلاعات مقاله
<p>اعلامیه حق بر توسعه با تأکید بر ضرورت مشارکت مردمی در فرآیند توسعه، بر حق حکمرانی کامل دولتها بر ثروت و منابع طبیعی خود تصریح دارد. در این میان، منابع نفت و گاز به عنوان یکی از مهمترین منابع انرژی جهان و نیز کانون درآمدزایی برای دولتهای دارنده، از جایگاهی راهبردی در تدوین سیاستهای اقتصادی برخوردارند. با توجه به اینکه در رویکرد سنتی، حاکمیت دولتها بر منابع طبیعی، مطلق تلقی میشود، پرسش محوری این پژوهش آن است که آیا اعمال حاکمیت بر منابع نفت و گاز بر اساس شاخصهای حکمرانی مطلوب، منجر به ارتقای کیفیت اجرای حق بر توسعه میگردد؟ یافته‌های تحقیق حاکی از آن است که بهره برداری از صنعت نفت و گاز، تنها در صورتی میتواند نقش مؤثری در تحقق کیفی حق بر توسعه ایفا نماید که اعمال حاکمیت در چهار عرصه «انعقاد قراردادهای سرمایه گذاری»، «خصوصی سازی»، «حفاظت از محیط زیست» و «توزیع عادلانه ثروت»، بر مبنای اصول حکمرانی مطلوب سامان یابد. اگرچه در اسناد برنامه‌های توسعه، به ویژه برنامه ششم، بر اهمیت بخش نفت و گاز تأکید شده، معالاًسفه در مرحله تقنین و اجرا، اقدام جدی و کارآمدی در این زمینه مشاهده نشده است؛ این غفلت در برنامه هفتم توسعه نیز تداوم یافته است.</p>	<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۱/۴</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۱۲/۱۴</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۲/۰۹</p> <p>تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۲/۰۹</p> <p>کلیدواژه‌ها:</p> <p>حق بر توسعه حکمرانی مطلوب منابع نفت و گاز منابع طبیعی قوانین برنامه توسعه</p>

استناد: زادخوست، مریم، روحانی، کارن و داداش زاده، علیرضا (۱۴۰۵). حکمرانی مطلوب بر منابع نفت و گاز: با رویکرد حق بر توسعه پایدار و برنامه ریزی منطقه‌ای (مطالعه موردی جمهوری اسلامی ایران). *جغرافیا و برنامه ریزی منطقه‌ای*، ۱۶(۶۲): ۴۹۰-۵۱۲. DOI: 10.22034/jgeoq.2026.370383.3942

© نویسندگان

ناشر: موسسه آموزش عالی قشم

مقدمه

در چهارم دسامبر ۱۹۸۶، مجمع عمومی سازمان ملل متحد با تصویب قطعنامه ۱۲۸/۴۱، "اعلامیه حق بر توسعه" را به عنوان یکی از اسناد بنیادین در حقوق توسعه بین‌الملل به تصویب رساند. این سند با تأکید مجدد بر اصول اساسی منشور ملل متحد و اعلامیه جهانی حقوق بشر، از جمله "صلح و امنیت بین‌المللی" (ماده ۱ منشور)، "همکاری بین‌المللی برای توسعه" (ماده ۵۵ منشور) و "به رسمیت شناختن کرامت ذاتی و حقوق برابر و سلب‌ناپذیر همه اعضای خانواده بشری" (دیباچه اعلامیه جهانی حقوق بشر)، چارچوب مفهومی جدیدی در حوزه حقوق بین‌الملل توسعه ایجاد نمود (United Nations, 1986). همچنین بر حق خودمختاری مردم، حق داشتن نظم اجتماعی و بین‌المللی که در آن حقوق و آزادی‌های اعلام شده در اعلامیه جهانی برای همه افراد در همه جا و بدون تبعیض قابل تحقق باشد مورد تأکید مجدد قرار داد. مجمع عمومی از طریق این اعلامیه، توسعه را به عنوان یک فرایند جامع اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی با هدف بهبود مستمر رفاه همه انسان‌ها، براساس مشارکت آن‌ها در توسعه و توزیع عادلانه مزایای آن به رسمیت شناخت.

ماده ۱ اعلامیه حق بر توسعه به صراحت مقرر می‌دارد: «حق توسعه یک حق بشری لاینفک است که به موجب آن هر انسان و همه مردم حق دارند در توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی مشارکت کرده و از آن بهره‌مند شوند». رویکرد سند نشان می‌دهد که حق توسعه هم‌زمان دارای ماهیت فردی و جمعی است (Office of the High Commissioner for Human Rights, 2016:2). این دوگانگی ماهوی در ماده ۲ اعلامیه که بر "مردم‌محوری" توسعه تأکید دارد، به وضوح قابل مشاهده است. اعلامیه حق بر توسعه در بند ۱ ماده ۳، "مسئولیت اصلی" تحقق حق بر توسعه را بر عهده دولت‌ها قرار داده است. در این زمینه، السی (۲۰۱۳) استدلال می‌کند که پذیرش توسعه به عنوان یک حق، تعهدات مثبت بین‌المللی برای دولت‌ها ایجاد می‌کند (Lucena, 2013:6). فرایند جهانی شدن با شتاب بخشیدن به تحولات اقتصادی بین‌المللی، نقش و مسئولیت دولت‌ها را در تحقق حق بر توسعه پیچیده‌تر کرده است (Shaw, 2017:45). واقعیت آن است که پذیرش توسعه به عنوان یک «حق» توسط کشورهای پیشرفته می‌تواند مسئولیت‌هایی را برای آنان به وجود آورد. اگر توسعه حق است، پس باید بدان حق رسید و هر کسی که در راه رسیدن آن مانع ایجاد کند، مسئولیت بین‌المللی دارد (راعی، ۱۳۸۰: ۱۸).

نقطه شروع درک حق توسعه، این است که این حق، یک حق انسانی و جهان‌شمول است که به موازات همه حقوق دیگر بشر است. واژه‌پردازی سند نشان می‌دهد که حق توسعه هم حق فردی است و هم حق جمعی (گزارش ۳۷ دفتر کمیساریای عالی حقوق بشر، ۲۰۱۶: ۲). به عبارت دیگر رویکرد اعلامیه به توسعه رویکردی مردم‌محور است که در ماده ۲ اعلامیه به صراحت به آن اشاره شده است؛ بدین معنا که این امر در مورد همه مردم، در همه کشورهای، بدون تبعیض اعمال می‌شود.

در این میان فرایند جهانی شدن نیز بر سرعت این تحولات افزوده و موجب تغییر در نقش و مسئولیت دولت‌ها شده است. از مهم‌ترین آثار جهانی شدن، آزادی تجارت است که می‌تواند بر اقتصاد ملی و همچنین فراملی تأثیرگذار باشد و زمینه‌های توسعه را به عنوان یک حق نسل سوم حقوق بشر فراهم آورد. بدیهی است که دولت‌ها در راستای تحقق حق بر توسعه در پرتو میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی دارای تکلیف بوده و باید در این خصوص فعال باشند و بسترهای توسعه را فراهم آورند. لذا دکترینی تحت عنوان حکمرانی مطلوب ایجاد شد تا با مؤلفه‌های خود امکان تحقق این امر را فراهم آورد.

دکترین حکمرانی مطلوب که توسط نهادهای بین‌المللی مانند بانک جهانی و برنامه توسعه ملل متحد توسعه یافته، به عنوان چارچوبی برای اجرای مؤثر حق بر توسعه شناخته می‌شود (UNDP, 1997). این دکترین بر شش مؤلفه اصلی استوار است: مشارکت، حاکمیت قانون، شفافیت، پاسخگویی، کارایی و اثربخشی (قطعنامه کمیسیون حقوقی سازمان ملل شماره ۶/۲۰۰۰). وجود دسترسی آزاد به اطلاعات و شفافیت در مدیریت عرصه عمومی، به طور ویژه از بروز فساد اداری و اقتصادی جلوگیری می‌کند. بدین ترتیب حکمرانی مطلوب با نسل‌های اول و دوم ارتباط پیدا می‌کند. از سوی دیگر با در نظر گرفتن اینکه توسعه در گفتمان حقوقی جدید، عبارت است از «گسترده‌تر شدن انتخاب‌ها برای همه افراد انسانی» مشاهده می‌شود که مبارزه با فساد می‌تواند کمک شایانی به تحقق توسعه ارائه کند، لذا حکمرانی مطلوب با نسل سوم حقوق بشر نیز به طور ویژه در قالب حق توسعه در ارتباط قرار می‌گیرد. بدین ترتیب شاهد هستیم که دکترین حکمرانی مطلوب، اصول توسعه انسانی را از طریق ارتباط بین نسل‌های اول و دوم حقوق بشر مورد توجه قرار می‌دهد (ملکی، ۱۳۹۳: ۲۹).

در خصوص منابع طبیعی، به ویژه نفت و گاز، رویکرد سنتی حاکمیت مطلق دولتی با تحول در حقوق بین‌الملل مواجه شده است. امروزه دکترین "حاکمیت مسئولانه" (Sovereignty Responsible) - که در اسناد بین‌المللی از جمله سند نهایی کنفرانس ریو+۲۰ با عنوان "آینده‌ای که ما می‌خواهیم" مورد تأکید قرار گرفته - اقتضا می‌کند که مدیریت منابع طبیعی بر اساس

اصول حکمرانی مطلوب و با هدف تحقق حق بر توسعه صورت پذیرد (United Nations, 2012). اما از آنجا که کنترل و مدیریت این منابع به دست حاکمیت است، همواره این نگرانی وجود دارد که منافع حاصل از آن به نفع عمومی هزینه نشود. اینکه دولت‌ها چگونه بر منابع طبیعی کنترل و مدیریت دارند سال‌ها در حیطه صلاح‌دید دولت‌ها بود، اما امروزه بسط اندیشه‌های حقوق بشری و تعهدات بین‌المللی دولت‌ها وفق آن، این صلاح‌دید را از حالت اعمال سلیقه خارج و بر آن اصول و محدودیت‌هایی حاکم کرده است. از جمله این موارد دگرترین حکمرانی مطلوب است که از دولت‌ها می‌خواهد برای تحقق حقوق بشر، خود را در قالب شاخص‌های آن بازتعریف کند. در این خصوص به بررسی این امر می‌پردازیم که آیا اعمال حاکمیت بر منابع نفت و گاز بر اساس شاخص‌های حکمرانی مطلوب موجب تحقق حق بر توسعه می‌شود؟ در این میان اقدامات صورت‌گرفته در قوانین و برنامه‌های مختلف به‌خصوص برنامه توسعه مد نظر است.

پیشینه پژوهش

- کیوان اقبالی و مهناز رشیدی در مقاله‌ای با عنوان «حکمرانی مطلوب و تأمین بسترهای داخلی مورد نیاز در تحقق حق بر توسعه» در نشریه پژوهش‌های حقوقی شهر دانش، شماره ۵۴ تابستان ۱۴۰۲، به دنبال رهیافتی قابل حصول جهت بسترسازی داخلی مورد نیاز در تحقق حق بر توسعه است و نتیجه حاصله مؤید آن است که یکی از مهم‌ترین راهکارها در رفع موانع تحقق توسعه حقوق بشر محور، اتخاذ حکمرانی مطلوب و اجرایی ساختن ارکان آن در هر جامعه است. اما مقاله پیش روی دیدگاه بین‌المللی را هم پوشش می‌دهد.

- توکل حبیب‌زاده و حافظه سیفی در مقاله‌ای با عنوان «تأثیر حکمرانی مطلوب بر اجرایی شدن حق بر توسعه با تأکید بر بُعد ملی» فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضائی، تابستان ۱۳۹۲، شماره ۶۲ ضمن بیان شاخص‌های حکمرانی مطلوب به این امر پرداخته‌اند که حکمرانی مطلوب با سازوکار تعاملی می‌تواند زمینه‌های دستیابی به حق بر توسعه و اهداف توسعه هزاره را فراهم کند. اما مقاله اینجانب سعی کرده است ضمن نگاه به بعد داخلی از منظر بین‌الملل نیز غافل نشود.

- آیل رایمی و آلانا داویچینو در مقاله‌ای «تضمین حاکمیت انرژی: مروری بر موانع و فرصت‌های کلیدی برای کشورهای بومی تولیدکننده انرژی در ایالات متحده» در فصلنامه تحقیقات انرژی و علوم اجتماعی ۲۰۲۴، شماره ۱۰۷ بر این موضوع تمرکز دارد که چگونه این کشورها می‌توانند حاکمیت انرژی را تضمین کنند، این تحقیق موانع حاکمیت انرژی را بررسی می‌کند. اما مقاله اینجانب سعی بر دیدگاه جهان‌وطنی دارد و سعی می‌شود تا حقوق نسل‌های آتی را در خصوص منابع نفت و گاز به‌عنوان میراث مشترک بشریت محترم بشمارد.

- حبیب ابراهیم‌پور و فهیمه الیکی در مقاله‌ای با عنوان «بررسی نقش حکمرانی خوب در کارآمدی دولت‌ها» کنفرانس بین‌المللی نخبگان مدیریت ۱۳۹۵، به این موضوع پرداخته‌اند که با توجه به ویژگی‌هایی حکمرانی خوب می‌توان روابط دولت، بخش خصوصی و نهادهای مدنی را به گونه‌ای تنظیم کند تا ضمن کارایی و اثربخشی بالا و همکاری تعاملی و استفاده از توان و ظرفیت‌های موجود بخش دولتی رشد و توسعه اجتماعی و اقتصادی تأثیر ایدئال بگذارد. مقاله اینجانب سعی دارد مفهوم حکمرانی خوب را در چارچوب حقوق بین‌الملل نیز تبیین کند.

- وحید دخانی و فاطمه صفری الموتی در مقاله‌ای با عنوان «خصوصی‌سازی در صنعت نفت؛ چالش‌ها، موانع و راهکارها» دومین همایش علوم و فناوری‌های نوین در صنعت پالایش سال ۱۳۹۰، به این امر پرداخته‌اند که با توجه به اهمیت خصوصی‌سازی به‌خصوص در عرصه نفت و گاز، این امر با چه مشکلات و موانعی در ارتباط است. مقاله اینجانب سعی دارد که خصوصی‌سازی را در ابعاد بین‌المللی را در کنار حقوق عمومی دریابد.

روش پژوهش

این پژوهش به روش توصیفی - تحلیلی است و منابع مورد استفاده عبارت‌اند از: کتب، اسناد بین‌المللی، مقالات و همچنین از فیش‌برداری به‌عنوان ابزار مطالعه استفاده شده است.

۱. حق بر توسعه و حکمرانی مطلوب

در گفتمان کلاسیک روابط بین‌الملل که بر اساس نظریه رئالیسم شکل گرفته بود، توسعه در چارچوبی کاملاً دولت‌محور تعریف می‌شد. در این پارادایم، منافع ملی، امنیت و توسعه صرفاً در خدمت تقویت حاکمیت دولتی قرار داشت و مزایای آن به صورت تابعه‌ای به شهروندان منتقل می‌شد (Morgenthau, 1946). با این حال، ظهور گفتمان حقوق بشر در قرن بیستم، نه تنها

موجب گذار از این دولت محوری به انسان محوری شد، بلکه زمینه ساز ایجاد رژیم های هنجاری جدید و تعهدات بین المللی برای دولت ها گردید (Donnelly, 2013:117).

اما مفهومی به نام حقوق بشر نه تنها موجب گذار از اندیشه دولت محوری به انسانی محوری شد، بلکه در پی ایجاد قواعد و همچنین تلاش برای متعهد کردن دولت ها به رعایت آن قواعد شد. طرفداران نظریه حکمرانی خوب، توسعه را منوط به ارتقای کیفیت حکمرانی و ایجاد فضای اعتماد میان دولت و شهروندان در نظر می گیرند (غفاری و ایگدر، ۱۳۹۶: ۱۰۳). در این چارچوب، گفتمان حقوقی نوین با رویکردی حقوق بشری به توسعه می نگرند و انسان را به عنوان کانون و هدف نهایی توسعه قرار می دهد (Alston & Goodman, 2013:1589) بنابراین گفتمان حقوقی نوین با رویکردی حقوق بشری به مفهوم توسعه می نگرند و برخلاف اندیشه های پیشین، انسان را کانون و هدف این توسعه می داند و برعکس دولت ها را موظف می کند تا زمینه ها و بسترهای تحقق آن را فراهم سازند. حق بر توسعه به معنی ایجاد امکان مشارکت هر فرد انسانی در فرایند توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و سیاسی جامعه و برخورداری از مواهب آن و در نتیجه تضمین حقوق بشر وی در فرایند توسعه است (اقبال و رشیدی، ۱۴۰۲). حق بر توسعه را می بایست حق افراد جامعه نسبت به اتخاذ فرایندی حقوق بشر محور در پیشبرد مسیر توسعه جوامع محسوب کرد که بر اثر آن مصادیق گوناگون حقوق بشر افراد در کلیت آن محقق شده و موجبات بهره مندی ایشان از رفاه و آزادی فراهم می شود (Schrijver Nico, 2020:85). حکمرانی خوب بخش نفت و گاز را می توان تعامل بازیگران اصلی با کارکردهای معین بر مبنای اصول فراگیر در اداره عمومی صنعت نفت، اعم از عملیات بالادستی و پایین دستی، تعریف کرد. بازیگران اصلی حکمرانی خوب بخش نفت: حکومت/ دولت، مردم/ جامعه/ پارلمان و سرمایه گذاران/ شرکت های عملیاتی هستند (House Chatham, 2007:8)

۱.۱. مبانی حق بر توسعه

مبانی هنجاری حق توسعه در نظام بین المللی معاصر عمدتاً بر اسناد سازمان ملل متحد، به ویژه اعلامیه حق بر توسعه (۱۹۸۶) و اسناد متعاقب آن استوار است (مولایی، ۱۳۸۹: ۳۱۷). تصویب اعلامیه حق بر توسعه در قطعنامه ۴۱/۱۲۸ مجمع عمومی، نقطه عطفی در تحول حقوق بین الملل توسعه محسوب می شود (United Nations, 1986). این روند با تشکیل کنفرانس جهانی وین (۱۹۹۳) و ایجاد اجماع نوین در خصوص جهان شمولی حقوق بشر تداوم یافت (ملکی، ۱۳۹۳: ۳۹). در چارچوب نظری معاصر، اعلامیه حق بر توسعه، اعلامیه هزاره و دستور کار ۲۰۳۰ برای توسعه پایدار، فرایند تکاملی این حق را تشکیل می دهند (De Feyter, 2020:78). اما بی تردید تحقق اهداف حق بر توسعه مستلزم رعایت مؤلفه های مطابق با استانداردهای حقوق بشری است (مولایی، ۱۳۸۹: ۳۲۰). بر این اساس، اعلامیه بر مشارکت فعال، آزاد و معنادار شهروندان در فرایند توسعه تأکید دارد (Sengupta, 2019:145). آن هم به مشارکتی از جنس آزاد، هدفمند و فعال که در نهایت به بهبود رفاه مستمر آنان منجر شود. مطابق بند ۲ ماده ۳ اعلامیه، دولت ها موظف به تدوین سیاست های توسعه ای ملی با هدف بهبود رفاه عمومی هستند. در همین راستا، در هشتم مارس سال ۲۰۱۰، پانزدهمین نشست شورای حقوق بشر در قطعنامه ای سه سطح تعهد برای دولت ها شناسایی نمود: در خصوص بررسی گزارش کارگروه بررسی اجرای حق بر توسعه به صدور قطعنامه ای منجر شد، در قطعنامه ای سه سطح تعهد برای دولت ها شناسایی نمود: (الف) در سطح ملی، از طریق تدوین سیاست ها و برنامه های توسعه ملی که بر مردمی تحت حکومت آن ها زندگی می کنند تأثیر می گذارد؛ (ب) در سطح بین المللی، از طریق اتخاذ و اجرای سیاست هایی که فراتر از حوزه های قضائی آن هاست؛ (ج) به طور جمعی، از طریق مشارکت جهانی و منطقه ای (Add.۲/TF/۲/WG.۱۵A/HRC/۲/annex).

در تحلیل ماهوی، حق بر توسعه در زمره نسل سوم حقوق بشر قرار دارد که ناظر بر منافع جامعه مدنی جهانی است (Tomuschat, 2008:95) که در آن افراد نقش اصلی را ایفا می کنند، در واقع حقوق بشر نسل سوم بر پایه هم بستگی هر چه بیشتر انسان ها و دولت ها قرار دارد. همکاری و همراهی انسان ها و دولت ها تجلی عینی این روح هم بستگی تلقی می شود و برای همین آن ها را حقوق هم بستگی می نامند (تاموشات، ۱۳۹۱: ۱۳۸). هم بستگی مذکور علاوه بر روابط بین دولتی، در سطح ملی نیز در قالب هم بستگی مردم با دولت متجلی می شود.

این هم بستگی نه تنها در ارتباط دولت ها با هم در قالب مشارکت جهانی، بلکه در قالب هم بستگی مردم با دولت و مردم با یکدیگر در بعد ملی قابل تفسیر است. بازیگران خصوصی نیز باید در ایجاد شرایط مطلوب برای تحقق حق توسعه سهیم باشند. تمایز پارادایم نوین حقوقی از رویکرد کلاسیک در "انسان محور سازی" حقوق از طریق بسط مفهوم آزادی است. آزادی ابزار اصلی و اساسی توسعه بوده و نقش اساسی آن مربوط است به اهمیت ذاتی آزادی در غنا بخشیدن به زندگی بشر. در حقیقت فرایند توسعه

از مفهوم سنتی آن - رشد درآمد ناخالص داخلی - خارج شده و فرایند توسعه بر مبنای افزایش آزادی‌های بشر سنجیده می‌شود. توسعه به معنای افزایش آزادی و این خود بخش جدایی‌ناپذیر از غنای فرایند توسعه است. بر این اساس پنج نوع آزادی قابل بیان است:

(الف) آزادی سیاسی؛ (ب) امکانات اقتصادی؛ (ج) فرصت‌های اجتماعی؛ (د) تضمین وضوح و شفافیت؛ (ه) امنیت حمایتی (سن، ۱۳۹۶: ۱۴۸-۱۵۰).

چالش اساسی در اجرای حق بر توسعه، ضمانت اجرای آن است. ماده ۳(۱) اعلامیه، مسئولیت اولیه دولت‌ها در ایجاد شرایط ملی و بین‌المللی مطلوب را مورد تأکید قرار داده است. این حق به مثابه یک هنجار نرم‌افزاری، بر اقدامات دولت‌ها در تدوین سیاست‌های توسعه‌ای متمرکز است (Arts & Tamo, 2016:2). بنابراین حق بر توسعه به‌عنوان یک حقوق نرم بر اقدامات دولت‌ها در تدوین سیاست‌های توسعه در بُعد ملی و همچنین همکاری‌های آنان در بُعد بین‌المللی با سایر دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی تمرکز دارد. در بُعد ملی تدوین سیاست‌ها باید در راستای مشارکت فعال همه شهروندان در فرایند توسعه باشد و تنها تکلیف شهروندان این است که همگان باید از یک نظم سیاسی، اجتماعی و اقتصادی مناسب در این خصوص حمایت و در جهت ارتقای آن تلاش کنند. (Ibid: Arts & Tamo). موضوع مشارکت از مسائل مهمی است که در فرایند تحقق حق بر توسعه دارای اهمیت است و در اعلامیه حق بر توسعه نیز بر این امر اشاره شده است که هر کس حق مشارکت و برخورداری از حق بر توسعه در همه ابعاد را داراست.

به عبارت دیگر، تبدیل شدن شهروند به شهروند مسئول در قالب عنصر «مشارکت» هدفی است که اعلامیه قصد تحقق آن را دارد. بدیهی است تا شهروندان خود را به‌عنوان شهروند مسئول در نظر نگیرند و در فرایند توسعه مشارکت نکنند امکان تحقق آن وجود ندارد، اما برای پذیرش و انجام مسئولیت‌های شهروندی باید بسترها و شرایط آن وجود داشته باشد. همواره این نگرانی وجود داشته که آیا شهروندان قادر و مایل به قبول شهروندی خود از راه‌های پذیرش مسولیت هستند؟ در این خصوص برخی درباره کاهش روحیه اجتماعی در میان شهروندان نگران هستند و برخی دیگر نگران این هستند که شهروندانی که دارای روحیه اجتماعی اند فاقد فرصت به معنای واقعی برای اعمال شهروندی خود باشند (Kymlicka, 2005:60).

۲.۱. تحول مفهوم حاکمیت و ظهور حکمرانی مطلوب

مفهوم حاکمیت در طول تاریخ تحولات گسترده‌ای را تجربه کرده است. در حالی که در پارادایم رئالیستی کلاسیک، حاکمیت به معنای "اقتدار مطلق و دائمی" تعریف می‌شد (Bodin, 1576)، در حقوق بین‌الملل معاصر این مفهوم با محدودیت‌های ناشی از حقوق بشر و حکمرانی مطلوب مواجه شده است (Krasner, 1999:20). اما از زمانی که ژان بدن حاکمیت را اقتدار مطلق بر دولت - ملت نامید (قاضی، ۱۳۸۴) تا به امروز، این نگاه مطلق تعدیل یافته است. به عبارت دیگر نگاه حاکمیت‌محور مبتنی بر تفکر واقع‌گرایانه که منافع و امنیت را از آن حاکمیت می‌دانست، و رای‌اندیشه‌های کسانی چون کانت و جان لاک تغییر یافت و آنچه را تحت عنوان منافع و امنیت تعریف می‌شود متعلق به مردم دانسته و حاکمیت‌ها را ابزار تأمین‌کننده آن‌ها قرار داده است. با توجه به توسعه روزافزون حقوق بین‌الملل، در پرتو معاهدات بین‌المللی، دولت‌ها به دنبال ایجاد نظمی نوین بودند. به‌طور ویژه اعلامیه هزاره و پس از آن انتشار اهداف توسعه پایدار و برنامه توسعه سازمان ملل را شاهد بودیم (Elliott, 2013:16). لذا می‌توان گفت رویکرد حقوق بشری به توسعه مفهومی است که در چند دهه اخیر به مرور در اعلامیه‌ها و اسناد بین‌المللی گوناگون توسعه پیدا کرده و باعث تحول در شکل حکمرانی شده است.

از نظر واژه‌شناسی، حکمرانی به واژه یونانی به معنای هدایت یا اداره کردن برمی‌گردد که توسط افلاطون در ارتباط با نحوه طراحی نظام حکومتی مورد استفاده قرار گرفته است. در یک تعریف از این اصطلاح آمده حکمرانی یعنی اداره کردن قواعد سیاسی رسمی یا غیررسمی یک بازی. حکمرانی به آن معیارهایی اشاره دارد که شامل وضع قواعد برای اعمال قدرت و حل و فصل تعارضات در چهارچوب آن قواعد است. این واژه فقط شامل بازیگران و نهادهای دولت نمی‌شود، بلکه شامل سه نهاد حکومت، جامعه مدنی و بخش خصوصی می‌شود (Siddique & Ghosh, 2015:73).

اصطلاح حکمرانی مطلوب نخستین بار در سال ۱۹۸۹ توسط بانک جهانی مطرح شد و بر بهبود کیفیت عملکرد دولت تأکید داشت (World Bank, 1989). این مفهوم در اسناد بین‌المللی بعدی از جمله اعلامیه هزاره (۲۰۰۰) و اهداف توسعه پایدار (۲۰۱۵) بسط یافت (United Nations, 2015). شاخص‌های حکمرانی مطلوب توسط نهادهای بین‌المللی مختلفی تدوین شده است:

✓ بانک جهانی: شش شاخص شامل حق اظهارنظر و پاسخگویی، ثبات سیاسی، اثربخشی دولت، کیفیت مقررات، حاکمیت قانون و کنترل فساد (Kaufmann et al., 2010)

✓ برنامه توسعه ملل متحد: هشت شاخص شامل مشارکت، حاکمیت قانون، شفافیت، مسئولیت‌پذیری، عدالت، آزادی بیان، اجماع، کارایی و اثربخشی (UNDP, 2010)

در رویکرد حکمرانی مطلوب، با اتخاذ رویکردی ارزش‌بنیان و به‌منظور سامان دادن به امور اجتماعی و تسریع توسعه کارآمد، مفاهیمی فوق‌مورد توجه قرار گرفته است و مأموریت بانک جهانی کمک به توسعه اقتصادی و اجتماعی پایدار در نظر گرفته شده، در مفهوم حکمرانی مطلوب نیز بر نقش دولت در تسریع توسعه اقتصادی و اجتماعی تمرکز شده است (اقبال و رشیدی، ۱۴۰۲: ۱۹۸). در حکمرانی مطلوب مشروعیت حکمرانی بسیار مهم است. در حکمرانی مطلوب صاحبان اصلی قدرت مردم هستند و به جای پرداختن به کارآمدی و توانمندی دولت از طریق حجم و اندازه آن به نوع رابطه مردم و حکومت توجه می‌شود. پاسخ‌گویی دولت به شهروندان، نبودن فساد، اقدام به اصول مردم‌سالاری، اعتماد عمومی، حق انتخاب و به حداکثر رساندن بهزیستی عمومی از ویژگی‌های اصلی حکمرانی مطلوب به‌شمار می‌رود (جلیل‌خانی، ۱۳۸۶: ۹).

۳.۱ حکمرانی مطلوب به‌عنوان پیش‌شرط تحقق حق بر توسعه

حکمرانی مطلوب شرط ضروری تحقق حق بر توسعه محسوب می‌شود. همانطور که سنگوپتا (۱۳۸۳: ۱۹۱) خاطرنشان می‌کند، مسئولیت اولیه اجرای حق بر توسعه بر عهده دولت‌هاست. اگرچه ذینفع آن افراد هستند. در گزارش دفتر کمیساریای عالی حقوق بشر سازمان ملل متحد (۲۰۲۲) تأکید شده، «حکمرانی مطلوب چارچوب نهادی ضروری برای تحقق تمامی حقوق بشر، از جمله حق بر توسعه است». این گزارش نشان می‌دهد که کشورهای با کیفیت بالاتر حکمرانی، در دستیابی به اهداف توسعه پایدار موفق‌تر عمل کرده‌اند.

بر اساس ماده ۲ اعلامیه حق بر توسعه (۱۹۸۶)، «دولت‌ها مسئولیت اصلی ایجاد شرایط مساعد در سطح ملی و بین‌المللی برای تحقق حق بر توسعه را بر عهده دارند». این مسئولیت در چارچوب «تعهد به وسیله» در حقوق نسل دوم و سوم حقوق بشر قابل تحلیل است. بر اساس نظریه سه‌گانه تعهدات دولتها (احترام، حمایت، اجرا) که توسط کمیته حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی سازمان ملل توسعه یافته، دولتها موظفند تمامی ابزارهای در دسترس، از جمله تدوین قوانین و سیاست‌های مناسب را برای تحقق تدریجی این حق به کار گیرند.

جامعه بین‌المللی وظیفه دارد همکاری کند تا دولت‌ها را به ایفای تعهداتشان قادر سازد. برای اینکه حق بر توسعه به حقی معتبر و مسلم تبدیل شود باید راهکارهایی برای ایفای این تعهدات اندیشیده شود. این مسئولیت در چارچوب "تعهد به وسیله" در حقوق نسل دوم و سوم حقوق بشر قابل تحلیل است (Marks, 2008:7). اما یکی از ضعف‌های سیستم‌های حقوق بشری، ضعف در اجراست که این امر کنوانسیون‌ها، اعلامیه‌ها، هنجارها، دستورالعمل‌ها، پروتکل‌ها و اسناد و مدارک بی‌شمار دیگری را که حاوی مفاد یا تعهدات بین‌المللی حقوق بشری هستند، در معرض خطر ناکارآمدی قرار می‌دهد (Ibid: Marks). همچنین نظر بر تعداد دولت‌های عضو معاهدات حقوق بشری، معاهدات مربوطه به‌مثابه حقوق عرفی تلقی شده و عملاً بسیاری از دولت‌ها رویکرد کلی و جهت‌گیری مبتنی بر قواعد حقوق بشر را در سیاستگذاری داخلی و خارجی خود مد نظر قرار داده‌اند (Forsythe, 2000:22). در زمینه شاخص‌های عینی، گزارش بانک جهانی درباره شاخص‌های حکمرانی جهانی (۲۰۲۳) نشان می‌دهد که بین کیفیت حکمرانی و شاخص‌های توسعه انسانی همبستگی مثبت و معناداری وجود دارد. بر اساس این گزارش، کشورهایی که در شاخص‌هایی چون «حق اظهارنظر و پاسخ‌گویی» و «کنترل فساد» امتیاز بالاتری کسب کرده‌اند، در شاخص توسعه انسانی نیز عملکرد بهتری داشته‌اند (World Bank, 2023). در بُعد نظری، گزارش ملی ایران نیز نشان می‌دهد که استقرار نظام حکمرانی مطلوب از طریق تقویت نهادهای مدنی، شفافیت در تصمیم‌گیری و مشارکت مردمی، ضرورتی انکارناپذیر برای تحقق توسعه پایدار در ایران است (سازمان برنامه و بودجه کشور، ۱۴۰۰). همچنین، مطالعات تطبیقی بین‌المللی حاکی از آن است که کشورهای موفق در اجرای حق بر توسعه، الزامات حکمرانی مطلوب از جمله مشارکت، شفافیت، پاسخ‌گویی و حاکمیت قانون را در نظام حقوقی و اجرایی خود نهادینه کرده‌اند (UNDP, 2022).

با توجه به این مستندات، می‌توان نتیجه گرفت که حکمرانی مطلوب نه تنها یک شرط ضروری، بلکه عامل تسریع‌کننده در تحقق حق بر توسعه است. همانطور که برنامه توسعه ملل متحد (۲۰۲۱) در گزارش خود خاطرنشان کرده، «حکمرانی مطلوب امکان بهره‌مندی عادلانه‌تر از مواهب توسعه را برای همه شهروندان فراهم می‌سازد». حکمرانی مطلوب در واقع ابزار اصلی و اساسی توسعه بوده و نقش اساسی آن مربوط است به اهمیت ذاتی آزادی در غنا بخشیدن به زندگی بشر. درحقیقت فرایند توسعه

از مفهوم سنتی آن - رشد درآمد ناخالص داخلی - خارج شده و فرایند توسعه بر مبنای افزایش آزادی‌های بشر سنجیده می‌شود. بنابراین توسعه به معنای افزایش آزادی و این خود بخش جدایی‌ناپذیر از غنای فرایند توسعه است (سن، ۱۳۹۶: ۱۴۸-۱۵۰). امروزه مفاهیم مربوط به حق بر توسعه موجب تغییر در ساختار حکومت‌ها نیز شده است. همه این جنبه‌ها و همچنین هدف کلی کار در جهت دستیابی به حکمرانی مطلوب و ساختارهای دموکراتیک در کشورها مورد توجه قرار گرفته است. (UNDP, 2022) اگرچه عوامل متعددی در پیشرفت و توسعه نقش دارند، اما مدیریت خوب همیشه به‌عنوان ابزاری مهم برای پیشرفت و توسعه پایدار شناخته شده است.

۴.۱. حکمرانی مطلوب و مدیریت منابع نفت و گاز در ایران

بدیهی است که تا دولت خود را در قالب حکمران مطلوب بازتعریف نکند، امکان تحقق اهداف حق بر توسعه وجود نخواهد داشت. این امر درخصوص استفاده از منابع ملی از اهمیت راهبردی برخوردار است، زیرا دولت‌ها با آنکه بر منابع ملی اعمال حاکمیت می‌کنند، این اعمال حاکمیت باید در جهت منافع ملی و نه صرفاً منافع حکومت باشد. به عبارت دیگر با توجه به تصریح بند ۲ ماده ۱ اعلامیه حق بر توسعه، که حق مردم برای حاکمیت کامل بر ثروت و منابع طبیعی خود را به رسمیت می‌شناسد، تحقق این حق تنها در سایه حکمرانی مطلوب میسر است.

در حوزه منابع طبیعی، به ویژه نفت و گاز، حکمرانی مطلوب از اهمیت حیاتی برخوردار است. همانطور که در اسناد برنامه‌های توسعه ایران نیز اشاره شده، مدیریت صحیح این منابع نقش تعیین‌کننده‌ای در توسعه ملی دارد (سند برنامه ششم توسعه، ۱۳۹۹: ۲۱۹- سند برنامه هفتم توسعه، ماده ۴۴). با این حال، عملکرد ایران در مدیریت منابع نفت و گاز همواره با چالش‌های متعددی روبرو بوده است. گزارش شاخص حکمرانی منابع (RGI) که توسط مؤسسه حکمرانی منابع طبیعی (NRGI) منتشر می‌شود، در آخرین ارزیابی خود در سال ۲۰۱۷ (که آخرین سال ارزیابی ایران است)، عملکرد کلی ایران در بخش نفت و گاز را در رده "ضعیف" قرار داده است. این گزارش به طور ویژه به کمبود شدید شفافیت در تخصیص و مدیریت درآمدهای نفتی و کمبود پاسخگویی نهادهای نظارتی به عنوان نقاط ضعف اصلی اشاره می‌کند (Natural Resource Governance Institute, 2017).

این چالش‌ها به وضوح در اسناد بالادستی کشور نیز منعکس شده‌اند. در سند برنامه ششم توسعه (۱۳۹۹: ۱۵۴) به صراحت بیان شده که «به‌دلیل تشدید تحریم‌های بین‌المللی و عدم جذب سرمایه‌گذاران خارجی و نبود مدیریت صحیح در استفاده از منابع مالی ... صنعت نفت و گاز با مشکل جدی مواجه شده است». همچنین، سند برنامه هفتم توسعه با شناسایی این کمبودها، راهکارهایی مانند «جلب مشارکت بخش خصوصی» و «تقویت حکمرانی شرکت‌های تابع» را پیش‌بینی کرده است (ماده ۴۴). این امر نشان می‌دهد که خود برنامه‌ریزان کشور نیز به ضرورت اصلاح حکمرانی در این بخش واقف هستند. اجرای مؤثر حق بر توسعه در گرو استقرار نظام حکمرانی مطلوب است. عواملی مانند مبارزه با فساد، شفافیت، پاسخگویی و مشارکت مردمی می‌تواند زمینه‌های تحقق توسعه پایدار را فراهم کند (علی‌اصغرزاده، ۱۴۰۰: ۴۷). در این راستا، بازتعریف نقش دولت و اعمال حاکمیت بر منابع طبیعی در چارچوب شاخص‌های حکمرانی مطلوب ضروری است.

مطالعات تطبیقی نشان می‌دهد که کشورهای دارای حکمرانی مطلوب در بخش نفت و گاز، از مکانیسم‌های شفافیتی مانند ابتکار شفافیت صنایع استخراجی (EITI) بهره می‌برند. این استاندارد بین‌المللی، با الزام به افشای کامل پرداخت‌های شرکت‌ها و درآمدهای دولت، یک چارچوب شفاف و قابل اعتماد ایجاد می‌کند (EITI International Secretariat, 2023). این در حالی است که ایران هنوز به این مکانیسم‌های شفافیت‌ساز بین‌المللی نپیوسته است. همچنین، تحقیقات داخلی نشان می‌دهد که شفاف‌سازی درآمدهای نفتی در بودجه عمومی و مشارکت واقعی بخش خصوصی می‌تواند به بهبود حکمرانی در این بخش کمک کرده و از مسیر «رانت‌جویی» به سمت «تولید ثروت ملی» تغییر جهت دهد (توحیدی و صادقی، ۱۴۰۰: ۱۲۵).

با تمام این‌ها، اعمال حاکمیت با الگوهای گذشته بر منابع نفت و گاز نتوانسته موجبات رشد و توسعه پایدار را در کشور فراهم آورد. بنابراین، اعمال حکمرانی مطلوب بر این منابع از طریق شفافیت در قراردادهای و درآمدها، تقویت نهادهای نظارتی مستقل، و ایجاد بسترهای قانونی برای مشارکت شهروندان و بخش خصوصی می‌تواند موجبات توسعه در کشور را امکان‌پذیر سازد. بر این اساس، به‌منظور برخورداری مردم از منابع ملی، لازم است تا بسترهای مشارکت در فرایند توسعه و برخورداری از منافع منابع نفت و گاز از طریق اتخاذ سیاست‌هایی مانند مقررات‌زدایی سازنده و افزایش نقش حسابرسان مستقل فراهم شود.

۲.۲. اعمال حاکمیت مطلوب بر منابع نفت و گاز در بُعد ملی

حکمرانی مؤثر بر منابع نفت و گاز به عنوان یک چارچوب تحلیلی شناسایی شده است که می‌تواند رفتارهای مبتنی بر

رانت‌جویی و فساد را در کشورهای دارنده‌ی منابع هیدروکربوری مهار نماید. در واقع، انتخاب نگرش حاکمیتی پیامدهای مستقیمی بر چگونگی تبدیل سرمایه‌های طبیعی به توسعه پایدار دارد (Ackah & Ishmael, 2020:15). این امر به ویژه در پرتو چالش‌های حکمرانی در اقتصادهای مبتنی بر منابع، از جمله «تفرین منابع» و ضعف نهادهای نظارتی، اهمیت مضاعف می‌یابد (Stevens & Kooroshy, 2016:8).

هرچند که رؤسای دولت‌ها، نمایندگان بلندپایه نهاد‌های تخصصی سازمان ملل متحد و جامعه مدنی سپتامبر ۲۰۱۵ گرد هم آمدند و در مجمع عمومی سازمان ملل متحد، دستورکار توسعه پایدار ۲۰۳۰ را تصویب کردند. این دستورکار که جایگزین اهداف توسعه هزاره شد، شامل ۱۷ هدف اصلی و ۱۶۹ هدف ویژه است که نقشه راه جامعه بین‌المللی را در زمینه توسعه پایدار برای پانزده سال آینده ترسیم می‌کند. در بخش اهداف اصلی، ۱۷ هدف شناسایی و برنامه‌ریزی شد که هدف شماره هفت با عنوان «تضمین دسترسی به منابع انرژی مقرون به صرفه، مطمئن، پایدار و نوین» در این بخش مورد توجه خواهد بود (United Nations, 2015).

اعمال حاکمیت دولت بر منابع نفت و گاز می‌تواند در چهار بخش مد نظر قرار گیرد: نخست، در تنظیم قراردادهای نفت و گاز؛ دوم، در مورد خصوصی‌سازی در حوزه نفت و گاز؛ سوم، در توزیع عادلانه ثروت‌های به دست آمده از فروش نفت و گاز و صنایع پایین‌دستی نفت؛ چهارم، اعمال حاکمیت با رویکرد توسعه پایدار؛ و پنجم، بررسی سند ۲۰۳۰ در راستای تضمین دسترسی به منابع انرژی مقرون به صرفه، مطمئن، پایدار و نوین. در این میان، شفافیت در قراردادها و توزیع درآمد، به عنوان ارکان حکمرانی خوب، نقش تعیین‌کننده‌ای در مهار فساد و تحقق توسعه ایفا می‌کنند (Natural Resource Governance Institute, 2021). اعمال حاکمیت بر منابع نفت و گاز زمانی به تحقق حق بر توسعه منجر خواهد شد که دولت سیاست‌های ملی خود در این زمینه را با شاخص‌های حکمرانی مطلوب مجدداً بازتعریف کند. این سیاست‌ها باید در مسیر تحقق اهداف حق بر توسعه باشد تا به توسعه منجر شود. بر این اساس در هر بخش موانع و مشکلاتی که مانع تحقق حق بر توسعه است نیز مورد بررسی قرار می‌گیرد و به علاوه ظرفیت‌های موجود در مسیر تحقق این امر نیز مد نظر است. در این زمینه، تقویت نهادهای حاکمیتی و ارتقای کیفیت مقررات‌گذاری، از جمله پیش‌شرط‌های ضروری برای نیل به توسعه پایدار در کشورهای دارای منابع است (UNDP, 2021:25).

۱.۲. اعمال حکمرانی مطلوب در تنظیم قراردادهای نفت و گاز

با شکل‌گیری مفهیمی چون حکمرانی مطلوب و امنیت انسانی در سایه اعلامیه هزاره و بعدها در پرتو سند ۲۰۳۰، موضوع توسعه و مبارزه با فقر و ناامنی دولت‌ها را بر آن داشت تا با جذب سرمایه‌های خارجی، بسترهای انجام تعهدات بین‌المللی و داخلی خود را در خصوص توسعه‌یافتگی فراهم آورند. وجود یک حکمرانی ضعیف و نامطلوب، تأثیر بسیار زیادی در گسترش فقر و نابرابری خواهد داشت. به‌عنوان نمونه، در صورت عدم امکان مشارکت عمومی شهروندان، به‌عنوان رکنی از حکمرانی مطلوب، در انتخاب متصدیان نهادهای مؤثر در تدوین و اجرای سیاست‌های عمومی و همچنین فقدان امکان نظارت بعدی ایشان و جامعه مدنی بر عملکرد متصدیان مزبور، اقشار فقیرتر از بخت بسیار اندکی برای تأثیرگذاری بر تصمیمات نهادهای مؤثر در ارتباط با نحوه پیشبرد توسعه در مسیر بهبود سطح دسترسی خود به حقوق بشر، رفاه و آزادی حاصل از آن برخوردار خواهند بود (UNDP, 2022). بنابراین موضوع سرمایه‌گذاری خارجی به‌عنوان یک امر مهم اقتصادی در دستور کار دولت‌ها قرار گرفت (راغفر، ۱۳۹۵: ۱۴۸). این رویکرد به ویژه در چارچوب حکمرانی منابع طبیعی و لزوم جبران کمبود سرمایه داخلی مورد تأکید قرار گرفته است (Hujo, 2021:34). از این رو تأمین منابع مالی و استفاده از تکنولوژی روز برای بهره‌برداری بهینه در حوزه نفت و گاز، دولت‌های دارنده را به جذب سرمایه‌گذاران خارجی در این حوزه ترغیب می‌کند. در این راستا دولت‌ها از دو طریق یعنی سرمایه‌گذاری مستقیم و یا جذب سرمایه‌گذاران خارجی در قالب قراردادهایی مانند بای‌بک و یا جوینت ونچر سعی در بهبود شرایط بهره‌برداری در حوزه نفت و گاز دارند. اما اختیارات گسترده دولت در انجام این اقدامات اگر در راستای نفع حاکمیت باشد، نه تنها مخالف تعهدات دولت ذیل معاهدات حقوق بشری است، بلکه فرایند توسعه نیز در جامعه محقق نخواهد شد (Stevens & Kooroshy, 2016:15).

قراردادهای خدماتی بالادستی صنعت نفت و گاز ایران به‌عنوان یکی از قراردادهای بین‌المللی حاکم بر پروژه‌های بالادستی اعم از اکتشاف و توسعه میادین نفت و گاز کشور از گذشته تا به حال در صدد جذب سرمایه‌گذاری خارجی و تعامل با شرکت‌های بین‌المللی نفت و گاز بوده است. این قراردادها در پروژه‌های بالادستی صنعت نفت و گاز ایران حاوی اصولی قانونی است که شالوده تشکیل این قراردادها محسوب می‌شود. اصول قانونی مزبور به نحوی در این قراردادها اعمال می‌شود تا منافع کارفرما و پیمانکاران بین‌المللی نفتی و یا سرمایه‌گذاران خارجی را تأمین کند (ابراهیمی و همکاران، ۱۳۹۳). با این حال، توازن

میان منافع ملی و جذابیت برای سرمایه‌گذاران خارجی از چالش‌های مستمر در طراحی این قراردادها بوده است (Tordo, 2011: 42). در راستای انجام این امر، دولت تا چه اندازه می‌تواند سرمایه‌گذاری، مدیریت و مالکیت منابع نفت و گاز را به خارجی‌ان واگذار کند؟ در این خصوص قانون اساسی تجویزاتی دارد از جمله اینکه در اصل ۸۱ مقرر می‌دارد: «دادن امتیاز تشکیل شرکت‌ها و مؤسسات در امور تجاری و صنعتی و کشاورزی و معادن و خدمات به خارجی‌ان مطلقاً ممنوع است». اما چارچوب و معیارهای آن نامشخص و مبهم باقی مانده است (جعفری، ۱۳۹۸: ۷۶). این ابهام در عمل می‌تواند به مانعی در جذب سرمایه‌گذاری خارجی تبدیل شود. موضوع دیگری که در قراردادهای نفت و گاز اهمیت دارد فروش نفت و گاز در قالب قراردادهای آتی نفت و گاز است. در حال حاضر، قراردادهای آتی که در بورس‌های مختلف جهان معامله می‌شود، با وجود شباهت‌های بسیار، با توجه به نوع دارایی پایه آن‌ها، تفاوت‌های زیادی نیز دارد. یکی از مسائل مهمی که در مورد قراردادهای آتی نفت و گاز وجود دارد بی‌اطمینانی دو طرف از اجرای تعهدات قراردادی است (صادقی و پاک‌ذات، ۱۳۹۷: ۴). این عدم اطمینان به ویژه در شرایط تحریم و نوسانات قیمت نفت تشدید می‌شود.

درواقع می‌توان گفت در این وضعیت ریسک‌های مختلفی اجرای تعهدات ناشی از قرارداد را تهدید می‌کند. اما با این حال همچنان نوع قرارداد و تعیین محدوده توافقات قراردادی است که تعیین می‌کند سرمایه‌گذار خارجی تا چه میزان امکان بهره‌برداری از منابع نفت و گاز را دارد. درحقیقت حکمران مطلوب در قراردادهای سرمایه‌گذاری خارجی، تعهدات ناشی از قرارداد را که بر عهده طرف خارجی است منطبق با منافع عمومی تنظیم می‌کند تا اجرای این تعهدات در عمل موجب تحقق نفع عمومی شود (Natural Resource Governance Institute, 2021).

این امر مستلزم شفافیت و پاسخگویی در کل فرآیند عقد و اجرای قرارداد است. این امر به معنای تفاوت در حکمرانی مطلوب در قالب حکومت قانون و مخالف حکومت استبدادی است. در این مفهوم حکومت قانون به معنای تفوق یا تسلط مطلق حقوق منظم به نحوی است که در برابر نفوذ قدرت استبدادی بایستد و راه را بر استبداد، امتیاز و حتی بر حاکمیت صلاح‌دید گسترده بر بخش دولت ببندد (فون‌هایک، ۱۳۹۰: ۱۲۲). حکومت قانون تضمین‌کننده‌ی ثبات و پیش‌بینی‌پذیری محیط سرمایه‌گذاری است.

لذا قرارداد سرمایه‌گذاری خارجی اگر به تحقق نفع عمومی منجر نشود و برعکس در جهت منافع حاکمیت و طرف خارجی تنظیم شود نه تنها مخالف قانون اساسی بلکه مخالف اسناد حقوق بشری، خصوصاً اعلامیه حق بر توسعه بوده و بر این مبنا امر توسعه محقق نخواهد شد. بر این اساس در قوانین ما هم در قانون اجرای سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی (بند الف) ماده ۴، قانون تشویق و حمایت از سرمایه‌گذاری خارجی (ماده ۱ و ماده ۳) قانون رفع موانع تولید (بند ث ماده ۳۲) و قانون برنامه ششم توسعه (ماده ۴) شاهد ارائه راهکارها و مکانیزم‌هایی برای حضور سرمایه‌گذاران خارجی هستیم. اما با آنکه در سند برنامه ششم توسعه به اهمیت حوزه نفت و گاز اشاره شده و برای دولت اقداماتی از قبیل بازنگری در ساختار قراردادهای نفتی و اصلاح آن‌ها به منظور ایجاد جذابیت برای شرکت‌های معتبر خارجی و داخلی برای سرمایه‌گذاری و اجرای طرح‌های توسعه اشاره شده، اما در عمل نه تنها شاهد اقدام جدی در قانون برنامه ششم نیستیم. در سند برنامه ششم نیز یکی از چالش‌های مهم در این حوزه را محدودیت دسترسی به تکنولوژی‌های نوین و منابع مالی بین‌المللی به دلیل تحریم‌ها ذکر کرده که مانعی مهم در جهت جذب سرمایه‌گذار خارجی است (سند برنامه ششم توسعه، ۲۱۹).

اما علاوه بر تحریم‌ها، مشکلات تقنینی نیز نه تنها مانعی مهم در مسیر این عدم موفقیت نیست، بلکه مکانیزمی برای تنظیم قراردادهای خارجی در حوزه نفت و گاز ارائه نمی‌دهد تا برای دولت ایجاد محدودیت کند. این ایجاد محدودیت همانطور که بیان شد باید در مسیر نفع عمومی باشد و به تحقق حق توسعه منجر شود. بنابراین اگر در قرارداد سرمایه‌گذاری خارجی اموری مانند انتقال تکنولوژی، به‌کارگیری و آموزش کارگران و تکنسین‌های ایرانی، امکان استفاده از تولیدات داخلی تا حد امکان و... لحاظ نشود، در عمل نتیجه مد نظر محقق نخواهد شد. گفتنی است امروزه استفاده از مشارکت عمومی - خصوصی یکی از راه‌های رایج برای سرمایه‌گذاری و تأمین منابع مالی در حوزه نفت و گاز است که در صورت برطرف شدن موانع سرمایه‌گذاری خارجی می‌تواند اهداف مدنظر را تأمین کند (World Bank, 2020: 18).

۲.۲. خصوصی‌سازی در صنعت نفت و گاز

یکی از ابزارهای مؤثر در کاهش دخالت دولت در اقتصاد و امکان واگذاری دارایی‌های عمومی به مردم در مسیر تحقق حق توسعه، خصوصی‌سازی است. ساده‌ترین تعریف ارائه‌شده از خصوصی‌سازی، «انتقال دارایی‌ها یا ارائه خدمات از دولت به بخش خصوصی» است (Adams, 2011: 29). در این تعریف، منظور از دولت نه فقط قوه مجریه، بلکه تمام نهادهایی است که از بودجه عمومی کشور استفاده می‌کنند.

خصوصی سازی به معنای امکان مشارکت شهروندان در اعمال حاکمیت بر منابع نفت و گاز نیز تفسیر شده است. مفهوم مشارکت شهروندان در حاکمیت منابع برای نخستین بار توسط «لاوبر» و «ناوت» (Lauber & Knuth) مورد بحث قرار گرفت که حاکی از حمایت و تمایل جامعه مبنی بر مشارکت شهروندان در تصمیم گیری درباره منابع طبیعی است. با این حال، در مورد میزان و حدود این مشارکت، اختلاف نظرهای قابل توجهی وجود دارد (Ramazan Ahmad, 2017:52). این مشارکت می تواند در قالب های مختلفی از جمله نظارت اجتماعی، مشارکت در تصمیم گیری و حتی مالکیت سهام محقق شود (World Bank, 2019:17).

درحقیقت، هدف اصلی خصوصی سازی، محدود و کوچک کردن اندازه دولت و کاهش اختیارات آن برای دخالت در امور اقتصاد است. گسترش بیش از حد دولت و اعطای اختیارات گسترده به نهادهای رسمی حکومت، فضایی ایجاد می کند که در آن عناصر گفتمان شهروندمحور یا وجود نداشته و یا صرفاً به صورت ابزاری و تبلیغاتی مورد استفاده قرار می گیرد. در عمل، نه تنها در چنین جوامعی توسعه یافتگی محقق نمی شود، بلکه نوعی رکود و انفعال نیز در جامعه شکل می گیرد (شریفی طرازکوهی، ۱۳۹۲: ۱۹۴). این وضعیت با تئوری «شکست دولت» که به ناکارآمدی ذاتی دولت در تخصیص منابع اشاره دارد، همخوانی دارد (Stiglitz, 2018:105).

علاوه بر این، دولت ها نمی توانند به مسئله دموکراسی و حقوق شهروندی نگاهی شعارگونه داشته و در عمل برخلاف آن رفتار کنند. ایجاد زمینه های حضور فعال شهروندان نه تنها از مصادیق دموکراسی در یک نظام مردم سالار است، بلکه زمینه های رشد و توسعه را نیز افزایش می دهد. این امر به معنای تحقق تکالیف دولت ذیل معاهدات بین المللی است که دولت ها را موظف می کند در فرایند توسعه نقش منفعل نداشته باشند (UN, 2020:9). درحقیقت، صنعتی که انحصارطلب بوده و به دنبال گسترش اندازه بازار نباشد و شرایط یکسان برای رقابت را فراهم نکند، امکان تحقق اهداف رشد و توسعه اقتصادی را نخواهد داشت (World Bank, 2022). درباره اهداف خصوصی سازی نیز باید گفت که این فرآیند ابزاری برای نیل به اهداف مختلفی مانند پویایی و اشتغال زایی، افزایش تولید، تنوع کالا، توسعه بازار سرمایه و رشد و توسعه اقتصادی است (حسن زاده و اسماعیل نژاد، ۱۳۸۳: ۳۱).

خصوصی سازی در ایران از قانون برنامه پنج ساله سوم توسعه آغاز شد و تاکنون ادامه دارد. موضوع خصوصی سازی و حذف مقررات زائد در قالب مقررات زدایی در اولویت برنامه های دولت قرار گرفته است. دولت در قالب خصوصی سازی، حق واگذاری پاره ای از وظایف خود را به بخش خصوصی دارد. درواقع، با محدود شدن دولت، این نگاه وجود دارد که خصوصی سازی باید به رشد و توسعه منجر شود تا تعهد دولت ها در راستای توسعه و ایجاد بسترهای آن فراهم گردد (Parker & Kirkpatrick, 2012:214).

ایران با دارا بودن ذخایر عظیم نفت و گاز (دومین ذخایر نفت جهان پس از عربستان سعودی و دومین ذخایر گاز جهان پس از روسیه) از اهمیت و امتیازات اقتصادی، استراتژیک و سیاسی زیادی برخوردار است که کشور را در مبادلات منطقه و جهان در سطح بالایی قرار می دهد. طرح های تولید، پالایش و انتقال نفت و گاز و به ویژه صنایع وابسته به گاز، موتور اصلی رشد اقتصاد ایران محسوب می شوند. استفاده بهینه اقتصادی از این ذخایر خدادادی و بهره برداری استراتژیک از آن ها تنها در سایه همکاری بخش دولتی و خصوصی امکان پذیر است. در این راستا، الزامات ابلاغیه سیاست های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی راه گشای این مهم و ایجاد فضای اقتصاد رقابتی سالم و پرتلاش در صنعت نفت است (حاجی حیدری و حاجی هاشمی، ۱۳۸۴: ۶۴).

با این حال، عملکرد ناموفق سازمان خصوصی سازی در واگذاری ها و تخلفات صورت گرفته و همچنین حضور نهادهای شبه دولتی در فرایند خصوصی سازی، نشان از حرکت این فرآیند در مسیر نادرست دارد. علاوه بر این، مهم ترین چالش های موجود در مسیر خصوصی سازی در سند برنامه ششم توسعه، شامل اجرای ناقص سیاست های اصل ۴۴، سهم پایین بخش خصوصی در واگذاری ها، شکل گیری انحصارهای جدید، مقاومت در برابر فرایند خصوصی سازی، جذابیت ناکافی سید سهام دولت برای واگذاری و تداوم حضور دولت در برخی فعالیت های تصدی گری بیان شده است (سند برنامه ششم توسعه، ۱۳۹۹: ۸۷). این چالش ها با یافته های مطالعات بین المللی در مورد موانع خصوصی سازی در کشورهای درحال توسعه همخوانی دارد (Megginson, 2017:45).

با این توصیف، می توان گفت در مسیر تحقق حق توسعه، واگذاری بهره برداری از منابع نفت و گاز به بخش خصوصی تحت نظارت دولت، به گونه ای که در جهت منافع عمومی مصرف شود، می تواند ضمن توانمندسازی بخش خصوصی، بهبود شرایط کسب و کار و اشتغال، امکان بهره برداری مطلوب از منابع انرژی در حوزه نفت و گاز را فراهم آورد. همچنین، خصوصی سازی به ویژه در حوزه پتروشیمی که مطابق قانون اجرای سیاست های اصل ۴۴ یک تکلیف است (تبصره ۲ ماده ۱۹)، باید با نظارت دولت همراه باشد. اما این نظارت نه در راستای دخالت و ایجاد محدودیت، بلکه در مسیر حذف موانع اجرای مؤثر این قانون و توانمندسازی بخش خصوصی است. این امر در راستای اجرای سند چشم انداز بیست ساله نیز قرار دارد (مرکز پژوهش های مجلس، ۱۳۹۸: ۲۳).

۳.۲. توزیع عادلانه ثروت در جامعه

تأکید قانون اساسی بر مصرف اموال عمومی به نفع عامه بیانگر آن است که ثروت‌های ناشی از فروش نفت و گاز باید تنها در جهت مصالح عامه مصرف شود و این توزیع درآمد البته باید به صورت عادلانه باشد. اگر چه حاکمیت‌ها در پرتو اندیشه رئالیستی تمایل به مصرف این درآمدها به نفع خود دارند، اما امروزه قوانین داخلی در جهت حذف این رویکرد و جایگزینی نفع عمومی گام برداشته‌اند.

در تعریفی ساده از نفع عمومی می‌توان گفت شامل اموری است که برای توده مردم مطلوبیت دارد و همگان را بهره‌مند می‌سازد. بر این اساس، دولت به‌عنوان قدرت حاکم خدمات عمومی اعمال می‌کند، خدماتی که قرار است به بهترین شکل ممکن تأمین‌کننده منافع عمومی باشند. لذا می‌توان داشتن ادراکی منسجم از نفع عمومی را الزامی اساسی جهت مدیریت مؤثر و کارآمد امور جمعی تلقی کرد و آن را غایت بنیادینی دانست که دغدغه تأمینش نقطه اشتراک تمام اعمال و تصمیمات قوای سه‌گانه حکومت‌هاست (منصوریان و شبانی، ۱۳۹۵: ۲).

البته اگرچه در این خصوص بحث‌های تئوریک از جمله تئوری دولت - رفاه مبتنی بر تفکر جان رالز و در مقابل تئوری دولت حداقلی مبتنی بر تفکر رابرت نوزیک، که قائل به محدود شدن اختیارات دولت است، وجود دارد، اما واقعیت آن است که همچنان دولت به‌عنوان یک نهاد پر قدرت بر منابع نفت و گاز اقتدار دارد و لاجرم باید طریقی ارائه شود تا بیشترین منافع عاید جامعه گردد. بدیهی است که این امر منطبق بر اهداف برنامه‌های پنج ساله توسعه و نیز اقتصاد مقاومتی و در نهایت تحقق اهداف سند چشم‌انداز بیست ساله توسعه کشور است.

تمام دولت‌ها، چه خیرخواه و چه سرکوبگر، کنترل توزیع اعانات یا منافع ارزشمند و انجام مخارج و هزینه‌های سنگین را در اختیار دارند. توزیع این منافع و هزینه‌ها عموماً تحت کنترل مقامات دولتی است که حائز قدرت صلاح‌دیدگی هستند و تعیین مصلحت در اختیار آن‌هاست (راغفر، ۱۳۹۵: ۲۹۵). همچنین تأکید سند اعلامیه حق بر توسعه نیز بر لزوم حاکمیت مردم بر منابع طبیعی، از جمله نفت و گاز بر این اصل استوار است که مالک حقیقی این منابع مردم هستند و دولت‌ها تنها نمایندگان مردم برای بهره‌برداری و مصرف آن‌ها به نفع عامه هستند. در قانون اجرای سیاست‌های اصل (۴۴) نیز اگرچه اجزای اقتصاد به سه بخش، دولتی، تعاونی و خصوصی تقسیم شده است، اما در نهایت هر کدام باید سهمی برای اقتصاد کشور و نفع عمومی داشته باشند. در این خصوص مبارزه با فساد و رانت می‌تواند ضمن ایجاد زمینه‌های توزیع عادلانه ثروت ناشی از حوزه نفت و گاز به رونق اقتصادی و توسعه منتهی شود. دستگاه اداری فاسد حلقه فساد را ایجاد می‌کند که در آن دولت قدرت و توانایی حکومتی خود را از دست می‌دهد. زمانی که فساد حاکم باشد حقوق و آزادی‌های انسانی تهدید شده و قراردادهای اقتصادی و اجتماعی نیز غیرقابل پیش‌بینی می‌شود (رحیمیان، ۱۳۹۳: ۱۱۱).

لذا در یک جامعه مردم‌سالار و مبتنی بر حاکمیت قانون لازم است تا دولت ضمن ارزیابی خود با شاخص‌های حکمرانی مطلوب، بسترهای توزیع عادلانه ثروت ناشی از بهره‌برداری و فروش منابع طبیعی چون نفت و گاز و صنایع پایین‌دستی آن را در جامعه فراهم آورد تا ضمن ایجاد رشد، شکوفایی اقتصادی و رفاه، بسترهای توسعه نیز تحقق یابد. در این میان ناکارایی سیاست‌های پیش‌بینی شده موجب ارائه راهکارهایی در سند اقتصاد مقاومتی، سند برنامه چشم‌انداز بیست ساله و برنامه ششم توسعه شد که به دلیل مشکلات اقتصادی ناشی از تحریم‌ها و مدیریت نامطلوب همچنان امکان تحقق آن به نحو مطلوب صورت نگرفته است که لازم است در سیاست‌های برنامه هفتم به این امر نیز توجه شود.

۴.۳. اعمال حاکمیت بر منابع نفت و گاز با رویکرد توسعه پایدار

اصل حاکمیت دائمی بر منابع طبیعی در اصل برای حفاظت از استقلال اقتصادی و توسعه کشورهای غنی از منابع در نظر گرفته شده بود. اکنون به سمت توزیع عادلانه و تقسیم منابع پیش می‌رود. مجموعه رژیم‌های حاکمیت جهانی منابع نفت و گاز شامل تجارت، حفاظت از سرمایه‌گذاری، مناطق دریایی، مسائل زیست‌محیطی، شفافیت و پاسخ‌گویی بخش نفت و گاز، حقوق بشر و حمایت از جوامع محلی است. علی‌رغم این واقعیت که این دولت‌های ملی هستند که به‌طور سنتی به‌عنوان بازیگران اصلی در اداره منابع طبیعی تلقی می‌شوند، این موضوع در حال حاضر موضوع مورد توجه جهانی چند بعدی است. کلید توسعه پایدار در این زمینه همکاری بین‌المللی و فراملی است. (Raimi & Alana, 2024)

تأکید اعلامیه هزاره و بعدها در قالب سند ۲۰۳۰ بر توسعه و تعهد دولت‌ها بر این امر، سنگ بنای مفهومی شده است که امروزه توسعه پایدار نام دارد و مطابق اعلامیه ریو چارچوب کلی آن تعیین و تدوین شده است. این امر بدان معناست که توسعه باید با حفظ منابع و محیط زیست همراه باشد تا ضمن توسعه، آیندگان نیز بتوانند از این منابع بهره ببرند. استخراج بی‌رویه منابع

اغلب به آسیب‌های زیست‌محیطی منجر می‌شود. (Raveh & Tsur, 2023) در این میان بحث توسعه پایدار در حوزه نفت و گاز نیز از اهمیت خاصی برخوردار است، زیرا مهم‌ترین مسئله یعنی عدم آلودگی محیط زیست در حین بهره‌برداری از منابع نفت و گاز یکی از مسائل مهم توسعه پایدار در این حوزه است.

آمار ارائه شده در سند برنامه ششم توسعه حاکی از آن است که در خلال چند دهه گذشته به‌ویژه پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران به پیشرفت‌های قابل توجهی در حوزه‌های اقتصادی و اجتماعی دست پیدا کرده که این پیشرفت‌ها البته با فشار بر منابع زیست‌محیطی و بهره‌برداری بیش از ظرفیت تحمل محیط زیست همراه بوده است که از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به آلودگی هوا، افت کمی و کیفی منابع آب، فرسایش خاک، تخریب جنگل‌ها و مراتع، خشکیدگی تالاب‌ها، آلودگی زیستگاه‌های ساحلی و دریایی و ... اشاره کرد (سند برنامه ششم توسعه)

البته بررسی مسائل زیست‌محیطی در قراردادهای نفت و گاز در ایران سابقه چندانی ندارد. این در حالی است که کشورهای صنعتی و پیشرفته از همان ابتدا بندهایی از قراردادهای نفتی خود را به این موضوع اختصاص دادند و بر رعایت آن تأکید دارند. شرکت‌های نفتی بین‌المللی برای شروع عملیات اکتشاف و توسعه بهره‌برداری نیاز به مجوز سازمان حفاظت از محیط زیست دارند و این مجوز در صورتی صادر می‌شود که پیمانکار ارزیابی‌های زیست‌محیطی را به‌طور مسوط در منطقه مورد نظر انجام دهد. در این بین باید به نقش دولت و نظارت آن بر عملکرد پیمانکاران توجه داشت (مومنی راد و دیگران، ۱۳۹۵: ۱۲).

اما امروزه اهمیت مسائل محیط زیستی در حوزه نفت و گاز از یک بند در قرارداد فراتر رفته و به تعهدات بین‌المللی دولت‌ها بدل شده است. خصوصاً با بروز وقایعی چون نشت نفت بی‌پی در خلیج مکزیک امروزه عدم رعایت موازین محیط زیستی حتی مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها را نیز به دنبال دارد. اگرچه اصولاً دولت‌ها در قراردادهای خود اجرای تمامی پروژه را به طرف مقابل واگذار می‌کنند، اما از آنجا اشخاص خصوصی در حقوق بین‌الملل طرف معاهدات نیستند. این امر موجب کاهش مسئولیت دولت نمی‌شود. بنابراین مفهومی به نام توسعه پایدار و به دنبال آن اقتصاد سبز به دنبال نهادینه کردن همین امر است. عملیات صنعت نفت و گاز به‌طور بالقوه تأثیرات مثبت و منفی بر روی طیف وسیعی از مناطق تحت پوشش، از جمله در جوامع، اکوسیستم‌ها و اقتصادها دارد و در واقع باید به دنبال راه‌ها و فرصت‌هایی بود که بتواند مشارکت طرفین قرارداد در حوزه نفت و گاز را در قالب اجرایی شدن اهداف توسعه پایدار فراهم سازد ((UNDP, 2022)).

شرکت ملی نفت براساس قوانین مختلف صادره از سازمان حفاظت از محیط زیست، مجلس شورای اسلامی و یا دستورالعمل‌های درون سازمانی مکلف به رعایت مسائل زیست‌محیطی در طول عملیات نفتی است. لیکن صرف وضع قوانین و ایجاد کمیته‌های مدیریت بهداشت، ایمنی و محیط زیست نمی‌تواند به خودی خود گامی مؤثر در اجرای تمام و کمال مقررات زیست‌محیطی باشد. در عمل نیز، با وجود در نظر گرفتن مسئولیت ناشی از نقض قواعد زیست‌محیطی، نمی‌توان به رعایت کامل قوانین محیط زیستی امیدوار بود، زیرا برخی خسارات وارده به محیط زیست همچون از بین رفتن یک گونه گیاهی نادر و یا انتشار بیش از حد مجاز آلاینده‌ها در هوا، مابه‌ازایی ندارند و جبران آن‌ها تقریباً غیرممکن است (شیروی، ۱۳۹۳: ۵۸۶). از این رو بازتعریف دولت با شاخص‌های حکمرانی مطلوب موجب آن می‌شود که نه تنها دولت در مسیر حفظ محیط زیست پیش رود، بلکه با این عمل به تکلیف قانونی و اجرای معاهدات بین‌المللی جامعه عمل ببوشاند. بدیهی است که رعایت محیط زیست از مؤلفه توسعه است. با نگاهی به عملکرد شورای اقتصادی و اجتماعی سازمان ملل متحد ملاحظه می‌شود که توسعه پایدار مهم‌ترین اولویت جامعه جهانی و هدف اصلی برنامه توسعه ۲۰۳۰ برای توسعه پایدار است. همچنین رعایت محیط زیست یکی از شاخص‌های اصلی توسعه پایدار محسوب می‌شود که در این نهاد در راستای متعهد کردن دولت‌ها به‌طور داوطلبانه به اجرای آن تلاش‌های بسیاری انجام داده است.

۵.۲. تضمین دسترسی به منابع انرژی مقرون به صرفه، مطمئن، پایدار و نوین (سند ۲۰۳۰)

سند ۲۰۳۰ برای توسعه پایدار، به عنوان یک چارچوب جامع بین‌المللی، در سپتامبر ۲۰۱۵ توسط مجمع عمومی سازمان ملل متحد به تصویب رسید. این سند با جایگزینی اهداف توسعه هزاره (MDGs)، نقشه راه جدیدی برای جامعه جهانی در حوزه توسعه پایدار تا سال ۲۰۳۰ ترسیم می‌کند (United Nations, 2015). این چارچوب مشتمل بر ۱۷ هدف اصلی (SDGs) و ۱۶۹ هدف ویژه است که ابعاد مختلف توسعه پایدار شامل ابعاد اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی را پوشش می‌دهد.

هدف هفتم: این سند تحت عنوان "دسترسی به انرژی پاک و مقرون به صرفه" (Affordable and Clean Energy) به عنوان یکی از ارکان اساسی تحقق توسعه پایدار شناسایی شده است. بر اساس گزارش برنامه عمران ملل متحد (UNDP,

(2021)، این هدف درصدد تضمین دسترسی همگانی به خدمات انرژی مدرن، مطمئن، پایدار و مقرون‌به‌صرفه تا سال ۲۰۳۰ است. اهداف کلیدی هدف هفتم سند ۲۰۳۰ را می‌توان در محورهای ذیل تبیین نمود:

۱. تضمین دسترسی جهانی به خدمات انرژی^۱

۲. افزایش سهم انرژی‌های تجدیدپذیر^۲

۳. ارتقای بهره‌وری انرژی^۳

۴. تقویت همکاری‌های بین‌المللی^۴

دستیابی به این هدف مستلزم اتخاذ راهبردهای چندوجهی در سطوح ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی است. بر اساس مطالعات بانک جهانی (World Bank, 2020)، تحقق هدف هفتم نیازمند:

۱- تدوین سیاست‌های جامع انرژی ۲- سرمایه‌گذاری در فناوری‌های نوین انرژی ۳- توسعه زیرساخت‌های پایدار ۴- تقویت حکمرانی بخش انرژی ۵- گسترش مشارکت‌های عمومی خصوصی

برای کشورهای درحال توسعه و به‌ویژه اقتصادهای متکی بر منابع هیدروکربوری، هدف هفتم از بار راهبردی فوق‌العاده‌ای برخوردار است. این کشورها با یک چالش گذار دوگانه مواجه هستند: از یکسو، باید امنیت انرژی جمعیت رو به رشد خود را تأمین کنند و از سوی دیگر، ملزم به حرکت به سمت یک اقتصاد کم‌کربن و انطباق با الزامات تغییرات اقلیمی هستند (International Energy Agency [IEA], 2021). موفقیت در این گذار پیچیده، مستلزم بازمهندسی اساسی در سیاست‌های انرژی، جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در بخش فناوری‌های پاک، و انتقال و بومی‌سازی فناوری‌های پیشرفته است. شکست در مدیریت این گذار، می‌تواند منجر به قفل شدن در مسیر توسعه ناپایدار وابسته به سوخت‌های فسیلی و افزایش ریسک دارایی‌های راکد شود. علاوه بر چالش‌های کلاسیک، چالش‌های نوظهوری در مسیر تحقق هدف هفتم نیز وجود دارد، مفهوم "گذار عادلانه (Just Transition)" به یک پارادایم محوری در بحث انرژی پایدار تبدیل شده است. این مفهوم اطمینان حاصل می‌کند که حرکت به سمت اقتصاد کم‌کربن، به بهای نادیده گرفتن کارگران، جوامع وابسته به اقتصاد تک محصولی فسیلی یا کشورهای در حال توسعه تمام نشود. برنامه محیط زیست ملل متحد (UNEP) تأکید می‌کند که یک گذار عادلانه مستلزم سرمایه‌گذاری در بازآموزی مهارت‌های نیروی کار، ایجاد مشاغل سبز جدید و طراحی مکانیسم‌های حمایت اجتماعی برای گروه‌های آسیب‌پذیر است. (UNEP, 2022) برای مثال، در یک اقتصاد متکی به نفت، این به معنای برنامه‌ریزی برای جوامعی است که معیشت آنها به این صنعت وابسته است.

حکمرانی مطلوب در بخش انرژی، فراتر از نهادهای دولتی است و شفافیت در قراردادهای و جریان‌های مالی را در بر می‌گیرد. استاندارد "ابتکار شفافیت صنایع استخراجی (EITI)" یک چارچوب بین‌المللی برای افشای پرداخت‌های شرکت‌های انرژی و درآمدهای دولت‌ها فراهم می‌کند. کشورهای عضو EITI موظفند گزارش‌های سالانه‌ای منتشر کنند که چگونه درآمدهای حاصل از منابع طبیعی بر اقتصاد و توسعه ملی آنها تأثیر می‌گذارد. (EITI International Secretariat, 2023) این شفافیت، یک ابزار کلیدی برای مبارزه با فساد و اطمینان از اینکه درآمدهای نفتی و گازی صرف سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های پایدار، سلامت و آموزش می‌شود، به شمار می‌رود.

هدف هفتم، مفهوم امنیت انرژی را از وابستگی صرف به سوخت‌های فسیلی وارداتی، به سمت "امنیت انرژی مبتنی بر تولید پراکنده و داخلی" سوق داده است. آژانس بین‌المللی انرژی‌های تجدیدپذیر (IRENA) خاطر نشان می‌کند که تنوع بخشیدن به سبد انرژی با منابع تجدیدپذیر بومی، می‌تواند کشورها را در برابر شوک‌های قیمتی جهانی و نوسانات ژئوپلیتیکی مقاوم‌تر کند. (IRENA, 2023) این امر، به ویژه برای کشورهای واردکننده خالص انرژی، یک مزیت راهبردی حیاتی محسوب می‌شود.

تحقق اهداف بلندپایه بهره‌وری و سهم انرژی‌های تجدیدپذیر، مستلزم توسعه و گسترش فناوری‌های پیشرفته است. در این زمینه، "هیدروژن سبز" (Green Hydrogen) تولید شده از الکترولیز آب با استفاده از برق تجدیدپذیر—به عنوان یک حامل انرژی برای decarbonizing بخش‌های صنعتی و حمل و نقل سنگین که کاهش انتشار کربن در آنها دشوار است، مورد توجه قرار گرفته است. همچنین، پیشرفت در فناوری‌های "ذخیره‌سازی انرژی در مقیاس شبکه (Grid-Scale Energy)"

¹ Ensure universal access to affordable, reliable and modern energy services

² Increase substantially the share of renewable energy in the global energy mix

³ Double the global rate of improvement in energy efficiency

⁴ Enhance international cooperation to facilitate access to clean energy research and technology

(Storage) مانند باتری‌های پیشرفته، کلید غلبه بر مشکل متناوب بودن منابعی مانند خورشید و باد و تضمین قابلیت اطمینان شبکه است. (International Energy Agency [IEA], 2023).

نتیجه‌گیری

حق بر توسعه در پارادایم کنونی حقوق بین‌الملل، فراتر از یک حق نظری، به عنوان چارچوبی نهادی و عملیاتی برای ایجاد فرصت‌های برابر و توزیع عادلانه منابع شناخته می‌شود. در پاسخ به پرسش محوری پژوهش مبنی بر این مهم که "آیا اعمال حاکمیت بر منابع نفت و گاز براساس شاخص‌های حکمرانی مطلوب موجب تحقق حق بر توسعه می‌شود؟" یافته‌های این پژوهش با قطعیت پاسخ مثبت و مستدلی ارائه می‌نماید که حکمرانی مطلوب، به عنوان دکترینی راهبردی، تنها مسیر ممکن برای تبدیل سرمایه طبیعی به توسعه پایدار است و چارچوب نهادی و عملیاتی ضروری برای هدایت بهره‌برداری از منابع نفت و گاز در مسیر تحقق حق بر توسعه است.

این پژوهش اثبات می‌کند که منابع نفت و گاز به خودی خود نه توسعه‌آفرین هستند و نه بازدارنده؛ این کیفیت نهادها و فرآیندهای حکمرانی است که سرنوشت ساز است. بر پایه یافته‌های این پژوهش، حق بر توسعه در چارچوب حقوق بین‌الملل به عنوان حقی ذاتی و غیرقابل انکار برای کلیه ملل و افراد به رسمیت شناخته شده است که تحقق آن مستلزم ایجاد فرصت‌های برابر و توزیع عادلانه منابع در جهت استقرار بسترهای نهادی توسعه است.

یافته‌های کلیدی در سه سطح:

الف- سطح هنجاری-نهادی:

تحقق حق بر توسعه، همانگونه که در مواد ۱ و ۲ «اعلامیه حق بر توسعه» (۱۹۸۶) تصریح شده، مستلزم دو رکن اساسی است: مشارکت فعال، آزاد و معنادار مردم و اعمال حاکمیت دائم مسئولانه بر منابع طبیعی. یافته اصلی این پژوهش نشان می‌دهد که محقق شدن این حق در گرو استقرار «حکمرانی مطلوب» است که پل ارتباطی این دو رکن است. شواهد تجربی و مطالعات تطبیقی بین‌المللی مؤید این امر است که بدون بازتعریف نقش دولت و همسو کردن ساختارها و فرآیندهای حاکمیتی با شاخص‌های کلیدی حکمرانی مطلوب - از قبیل شفافیت، پاسخگویی، مشارکت، حاکمیت قانون، کارایی و اثربخشی - امکان نیل به توسعه پایدار میسر نخواهد بود (Kaufmann & Kraay, 2018; UNDP, 2021).

ب- سطح عملیاتی-راهبردی:

تکالیف دولت‌ها در پرتو یافته‌های این پژوهش در دو بُعد تعریف می‌شود:

در بُعد ملی: دولت‌ها مکلفند با بازتعریف نقش خود از تصدی‌گری به تسهیل‌گری، چارچوبی قانونمند و شفاف برای مدیریت منابع ایجاد کنند. این امر شامل تدوین سیاست‌های انرژی جامع از جمله تقنین قوانین و مقررات کارآمد در حوزه قراردادهای سرمایه‌گذاری، تقویت محیط کسب‌وکار برای جذب سرمایه‌گذاری در فناوری‌های پاک (مانند هیدروژن سبز و ذخیره‌سازی انرژی)، حفاظت از محیط زیست و توزیع عادلانه درآمدهای حاصل از منابع طبیعی، با هدف تجلی بخشیدن به حق بر توسعه هستند. اجرای خصوصی‌سازی شفاف و طراحی مکانیسم‌های توزیع عادلانه درآمد است.

در بُعد بین‌المللی: مسئولیت دولت‌ها، پایبندی به تعهدات بین‌المللی در راستای به رسمیت شناختن حاکمیت مردم بر منابع طبیعی به ویژه اعلامیه حق بر توسعه و فعال‌سازی همکاری‌های فراملی برای تسهیل انتقال فناوری و جذب سرمایه است. در عصر گذار انرژی، امنیت انرژی دیگر صرفاً به معنای تأمین سوخت فسیلی نیست، بلکه به توانایی برای تنوع بخشیدن به سبد انرژی و دسترسی به فناوری‌های نوین تعبیر می‌شود (IRENA, 2023).

ج- سطح مطالعه موردی: جمهوری اسلامی ایران

شواهد عینی از عملکرد ایران در مدیریت منابع نفت و گاز، ارتباط مستقیم بین حکمرانی مطلوب و تحقق حق بر توسعه را به وضوح تأیید و در عین حال، پیامدهای فقدان آن را هشدار می‌دهد. تجربه ایران به عنوان یک اقتصاد متکی بر منابع،

گواهی عینی بر نتیجه اجتناب‌ناپذیر فقدان حکمرانی مطلوب است. چالش‌های ساختاری ایران در حوزه نفت و گاز از شکست در جذب سرمایه‌گذاری خارجی به دلیل عدم شفافیت و حاکمیت قانون ضعیف، تا خصوصی‌سازی ناقص، تخریب محیط زیست و توزیع ناعادلانه ثروت - همگی ریشه در یک مشکل بنیادین دارد: ضعف در حکمرانی مطلوب. این کاستی‌ها، کشور را در دام یک گذار ناقص گرفتار کرده است.

پاسخ نهایی به پرسش پژوهش این است: اعمال حاکمیت بر منابع نفت و گاز تنها در صورتی محقق‌کننده حق بر توسعه است که در چارچوب یک حکمرانی مطلوب پویا و آینده‌نگر صورت پذیرد. این حکمرانی باید بتواند همزمان سه هدف را دنبال کند:

➤ مدیریت بهینه منابع هیدروکربوری موجود با حداکثر شفافیت و ارزش‌آفرینی.
 ➤ سرعت بخشیدن به گذار عادلانه به سمت انرژی‌های تجدیدپذیر و فناوری‌های پاک، تا از قافله تحولات جهانی عقب نماند.

➤ ضمانت تحقق حقوق نسل‌های آینده از طریق حفاظت از محیط زیست و سرمایه‌گذاری در توسعه انسانی.
 بنابراین، اصلاح نظام حکمرانی در بخش نفت و گاز با تأکید بر شفافیت، پاسخگویی، مشارکت مردمی و حاکمیت قانون نه یک گزینه سیاسی، بلکه یک ضرورت اجتناب‌ناپذیر استراتژیک برای تضمین تحقق حق بر توسعه و تعیین جایگاه ایران در نقشه انرژی و توسعه جهان در قرن بیست‌ویکم است.

منابع

- قوانین برنامه پنجم، ششم و هفتم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران.
 سازمان برنامه و بودجه کشور. (۱۴۰۰). گزارش ملی اجرای اهداف توسعه پایدار در جمهوری اسلامی
 ابراهیمی، محمود و همکاران. (۱۳۹۳). «تحلیل قراردادهای بالادستی نفت و گاز ایران». مجله مطالعات حقوق انرژی. ۲(۱)، ۴۵-
 ۶۷
- ابراهیمی، سید نصرالله؛ شیرجیان، محمد (۱۳۹۳). «قراردادهای بالادستی نفت و گاز جمهوری اسلامی ایران و تبیین دلالت‌های
 قانونی و الزامات قراردادهای جدید». فصلنامه اقتصاد انرژی ایران. سال سوم، شماره ۱۰، ۱-۳۹.
 ابراهیم‌پور، حبیب و الیکی، فهیمه (۱۳۹۵). «بررسی نقش حکمرانی خوب در کارآمدی دولت‌ها». کنفرانس بین‌المللی نخبگان
 مدیریت.
 اقبالی، کیوان و رشیدی، مهناز (۱۴۰۲). «حکمرانی مطلوب و تأمین بسترهای داخلی مورد نیاز در تحقق حق بر توسعه». پژوهش‌های حقوقی. ۵۴، ۱۲-۲۷.
 برادران شرکاء، حمیدرضا و ملک الساداتی، سعید (۱۳۸۶). «حکمرانی خوب؛ کلید توسعه آسیای جنوب غربی». مجله دانشکده
 حقوق و علوم سیاسی. دوره ۱۵، شماره ۴ (پیاپی ۴۶)، ۲۵۶.
 توحیدی، ف. و صادقی، م. (۱۴۰۰). «تحلیل موانع حکمرانی مطلوب در صنعت نفت ایران و راهکارهای گذار از رانت به ثروت». فصلنامه مطالعات انرژی، ۱۷(۶۸)، ۱۱۵-۱۳۰.
 حاجی حیدری، حسین و حاجی هاشمی، سید محمد. (۱۳۸۴). تحلیل اقتصادی اصل ۴۴ قانون اساسی. تهران: انتشارات دانشکده
 معارف اسلامی و مدیریت.
 حاجی حیدری، مهدی و حاجی هاشمی، لیلا (۱۳۸۸). «خصوصی‌سازی و سرمایه‌گذاری خارجی در صنعت نفت و گاز جهان». میثاق
 مدیران. ۴۷.
 حسن‌زاده، علی و اسماعیل‌نژاد، مرتضی (۱۳۸۳). «ابعاد خصوصی‌سازی و آثار آن بر سرمایه‌گذاری خصوصی در ایران». پژوهش‌ها و
 سیاست‌های اقتصادی. ۲۳، ۳۱.
 حسن‌زاده، علی و اسماعیل‌نژاد، مرتضی. (۱۳۸۳). خصوصی‌سازی و توسعه اقتصادی. تهران: نشر نی.
 حبیب‌زاده توکل، سیفی حافظه (۱۳۹۲). «تأثیر حکمرانی مطلوب بر اجرایی شدن حق بر توسعه با تأکید بر بعد ملی». دیدگاه‌های
 حقوق قضایی. ۱۸، ۳۰.
 رحیمی، ع.؛ محمدی، م.؛ و کریمی، الف. (۱۴۰۱). «تحلیل شفافیت در مدیریت درآمدهای نفتی ایران». «مطالعات اقتصاد انرژی»،
 ۱۵(۲)، ۳۵-۵۰.
 راعی، مسعود (۱۳۸۰). «جایگاه حق توسعه در حقوق بشر معاصر». فصلنامه معرفت. ۴۹، ۶۵.

- راغفر، حسین و اجرلو، نرجس (۱۳۹۵). «برآورد ارزش در معرض خطر پرتفوی ارزی یک بانک نمونه با روش GARCH-EVT-Copula». فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی ایران. شماره ۶۷، ۱۱۳-۱۴۱.
- راغفر، حسین. (۱۳۹۵). اقتصاد سیاسی توسعه در ایران. تهران: نشر نی.
- رحیمیان، نرگس (۱۳۹۳). «بررسی فساد اقتصادی و راه‌های مبارزه با آن». مجله اقتصادی. ۹ و ۱۰، ۱۱۱.
- سنگوپتا، آرجون (۱۳۸۳). «حق توسعه در نظریه و عمل». ترجمه منوچهر توسلی چهارمی. مجله حقوقی بین‌المللی. شماره ۳۰، ۱۹۱.
- سن، آمارتیا (۱۳۹۶). توسعه به مثابه آزادی. ترجمه حسین راغفر. تهران: نی.
- شریفی طرازکوهی، حسین و تاموشات، کریستان (۱۳۹۱). حقوق بشر. تهران: میزان.
- شریفی طرازکوهی، حسین (۱۳۹۲). زمینه‌ها، ابعاد و آثار حقوق شهروندی. تهران: میزان.
- شریفی طرازکوهی، حسین. (۱۳۹۲). دولت، حکمرانی و توسعه در ایران. تهران: نشر علوم انسانی.
- شیروی، عبدالحسین (۱۳۹۳). حقوق نفت و گاز. تهران: میزان.
- علی‌اصغرزاده، ح. (۱۴۰۰). حق بر توسعه و حکمرانی مطلوب. تهران: انتشارات خرسندی
- صادقی، منصور و پاک‌ذات، علی. (۱۳۹۷). «بررسی ریسک‌های قراردادهای آتی نفت». فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات اقتصاد انرژی. ۱۵ (۳)، ۱-۲۰.
- صادقی شاهدانی، مهدی و پاک‌ذات، سید مهدی (۱۳۹۷). «قراردادهای آتی نفت، تعهد به بیع یا تعهد به انتقال روزانه وجه تضمین». مدیریت دارایی و تأمین مالی. ۱، ۴.
- غفاری، هادی (۱۳۸۳). بررسی تطبیقی جایگاه و نقش دولت در نظام‌های اقتصادی. جلد اول. تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.
- غفاری، هادی و ایگدر، سیامک (۱۳۹۶). «مقایسه نظریه دولت توسعه‌گرا و حکمرانی خوب در مدیریت منابع نفتی». فصلنامه سیاست‌گذاری عمومی. ۳ (۴)، ۱۰-۳۲.
- فون هایک، فریدریش (۱۳۹۰). راه بردگی. ترجمه فریدون تفضلی و جمید پاداش. تهران: نگاه معاصر.
- فون هایک، فریدریش. (۱۳۹۰). قانون، قانونگذاری و آزادی. (ترجمه مهرداد ستاری). تهران: نشر آسیا.
- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. (۱۳۹۸). بررسی چالش‌های اجرای سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی. گزارش شماره ۱۷۶۲۳.
- ملکی اصل، پگاه (۱۳۹۳). تحول در تعهدات دولت‌ها ناشی از میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در پرتو امنیت انسانی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس.
- مومنی راد، احمد؛ امیرخانی، آزاده و تیموری، زهره (۱۳۹۵). «حفظ حقوق زیست‌محیطی بشر در قراردادهای نفتی». مطالعات حقوق بشر اسلامی. ۱۱، ۱۲.
- منصوریان، ناصرعلی و شببانی، عادل (۱۳۹۵). «مفهوم منفعت عمومی و جایگاه آن در قانونگذاری ایران». دیدگاه‌های حقوقی. ۷۵ و ۷۶، ۲.
- مولایی، یوسف (۱۳۸۹). «حق توسعه از ادعای سیاسی تا مطالبه حقوقی». مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران. ۴، ۴۸.

References

- Ackah, I., & Ishmael, A. K. (2020). Natural Resource Governance and the Sustainable Development Goals in Africa. Oxford University Press.
- Ackah, I., Lartey, A., Acheampong, Th., Kyem, E., & Ketemepi, G. (2020). Between Altruism and Self-Aggrandizement: Transparency, Accountability, and Politics in Ghana's Oil and Gas Sector. Energy Research & Social Science, 68.
- Adams, S. (2011). Privatization and National Development: A Case Study of Ghana. Public Organization Review, 11.
- Addink, H. (2019). Good Governance: Concept and Context. Oxford University Press.
- Ahmadov, A., & Guliyev, F. (2016). Tackling the Resource Curse: The Role of Democracy in Achieving Sustainable Development in Resource-Rich Countries. International IDEA.
- Alston, P., & Goodman, R. (2013). International Human Rights. Oxford University Press.

- Aloui, Z. (2019). The Impact of Governance on Poverty Reduction: Are There Regional Differences in Sub-Saharan Africa?. Munich Personal RePEc Archive, 94716.
- Andreassen, B. A. (2010). The Right to Development and Legal Empowerment of the Poor. The Bangladesh Development Studies, 33.
- Arts, K., & Tamo, A. (2016). The Right to Development in International Law: New Momentum Thirty Years Down the Line?. Netherlands International Law Review, 63.(۳)
- Bodin, J. (1576). Les Six Livres de la République.
- Chatham House. (2007). Good Governance in the Oil Sector: The Role of Transparency. Chatham House Report.
- De Feyter, K. (2004). The Right to Development: A Primer. Routledge.
- De Feyter, K. (2020). A Local Turn for Human Rights: Beyond the State in the Era of Globalization. Cambridge University Press.
- Donnelly, J. (2013). Universal Human Rights in Theory and Practice. (3rd ed.) Cornell University Press.
- EITI International Secretariat. (2023). The EITI Standard. Retrieved from <https://eiti.org/document/eiti-standard>
- Elliott, J. (2013). An Introduction to Sustainable Development. Routledge.
- Elliott, L. (2013). The Global Politics of the Environment (2nd ed.). New York University Press.
- International Energy Agency (IEA). (2023). Energy Technology Perspectives 2023. Paris: IEA Publications.
- International Renewable Energy Agency (IRENA). (2023). World Energy Transitions Outlook 2023: 1.5°C Pathway. Abu Dhabi: IRENA.
- United Nations Environment Programme (UNEP). (2022). Emissions Gap Report 2022: The Closing Window. Nairobi: UNEP.
- Forsythe, D. (2000). Human Rights and Comparative Foreign Policy. United Nations University Press.
- Hujo, K. (2021). The Politics of Natural Resource Revenue Management. UN Research Institute for Social Development (UNRISD).
- Kados, M. (2012). The Reflection of Good Governance in Sustainable Development Strategies. Procedia - Social and Behavioral Sciences.
- Kaufmann, D., & Kraay, A. (2007). Governance Indicators: Where Are We, Where Should We Be Going?. The World Bank Research Observer.
- Kaufmann, D., Kraay, A., & Mastruzzi, M. (2010). The Worldwide Governance Indicators: Methodology and Analytical Issues. World Bank.
- Krasner, S. D. (1999). Sovereignty: Organized Hypocrisy. Princeton University Press.
- Kymlicka, W. (2005). Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights. Oxford University Press.
- Lucena, C. (2013). Human Rights and Development – An International Political Economy Perspective. Institute of International Relations.
- Marks, S. (2008). Implementing the Right to Development. Harvard School of Public Health.
- Marks, S. (2008). The Riddle of All Constitutions: International Law, Democracy, and the Critique of Ideology. Oxford University Press.
- Meggison, W. L. (2000). Privatization and the Rise of Global Capital Markets. Financial Management, 46(4), 43-65.
- Morgenthau, H. J. (1948). Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace. Knopf.
- Natural Resource Governance Institute (NRGI). (2017). Resource Governance Index: Iran. Retrieved from <https://resourcegovernanceindex.org/country-profiles/IRN>
- Natural Resource Governance Institute (NRGI). (2021). Resource Governance Index. <https://resourcegovernanceindex.org/>
- Office of the High Commissioner for Human Rights. (2016). *The Right to Development: Report A/HRC/37/27*. United Nations.
- Ozdemir, G. (2013). Good Governance in Sustainable Human Development: A Subnational Case in Turkey.

- Parker, D., & Kirkpatrick, C. (2012). The Impact of Privatization in Developing Countries. *The Journal of Development Studies*, 48(2), 213-231.
- Raimi, D., & Davicino, A. (2024). Securing Energy Sovereignty: A Review of Key Barriers and Opportunities for Energy-Producing Native Nations in the United States. *Energy Research & Social Science*, 107.
- Ramazan Ahmad, P. (2017). Good Governance in the "Oil Sector" and its Effect on Economic Development: A Case Study of the Kurdistan Region. *National University of Public Service*, 2.(۴)
- Raveh, O., & Tsur, Y. (2023). Can Resource Windfalls Reduce Corruption? The Role of Term Limits. *Journal of Environmental Economics and Management*, 122.
- Schrijver, N. (2008). *The Evolution of Sustainable Development in International Law: Inception, Meaning and Status*. Brill | Nijhoff.
- Siddique, A., & Ghosh, S. (2015). *Good Governance: A Study of India's North East*. Sage Publications.
- Schrijver, N. (2020). A New Convention on the Human Right to Development: Putting the Cart before the Horse?. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 38.(۲)
- Sengupta, A. (2019). *The Right to Development in International Law*. Oxford University Press.
- Stevens, P., & Kooroshy, J. (2016). *Illicit Financial Flows in the Oil and Gas Industry*. Chatham House.
- Shaw, M. N. (2017). *International Law (8th ed.)*. Cambridge University Press.
- Siddique, M., & Ghosh, R. (2015). *Corruption, Good Governance and Economic Development: Contemporary Analysis and Case Studies*. World Scientific Publishing.
- Stiglitz, J. E. (2018). *The State and Economic Development*. Oxford University Press.
- Tomuschat, C. (2023). *Human Rights: Between Idealism and Realism*. Oxford University Press.
- Tordo, S. (2011). *National Oil Companies and Value Creation*. World Bank.
<https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/2381>
- UN Commission on Human Rights. (2000). Resolution 2000/64: The Role of Good Governance in the Promotion of Human Rights.
- United Nations Development Programme (UNDP). (2022). *Human Development Report 2021-22: Uncertain Times, Unsettled Lives: Shaping our Future in a Transforming World*.
- UNDP. (1997). *Governance for Sustainable Human Development*. United Nations Development Programme
- UNDP. (2010). *Measuring Democracy and Governance*. UNDP Global Programme on Democratic Governance.
- UNDP. (2021). *Governance for Sustainable Development in Resource-Rich Countries*. United Nations Development Programme.
- UNDP. (2022). *Human Development Report 2021-22: Uncertain Times, Unsettled Lives.*:
<https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2021-22>
- United Nations. (1986). *Resolution 41/128: Declaration on the Right to Development*. General Assembly.
- United Nations. (2015). *Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. A/RES/70/1.
- United Nations. (2020). *Good Governance and Sustainable Development* .
- United Nations. Economic and Social Council E/CN.4/1999/WG.18/2 (27 July 1999).
- United Nations. (2012). *The Future We Want*. Outcome document of the Rio+20 Conference .
- United Nations. Human Rights Council (2010). *Fifteenth session, Working Group on the Right to Development, High-level task force on the implementation of the right to development, Sixth session, Geneva, 14–22 January 2010*. A/HRC/15/WG.2/TF/2/Add.2.
- United Nations Human Rights Office (2022). *Good Governance and Human Rights*
- World Bank (2023). *Worldwide Governance Indicators* Washington, DC: The World Bank.
- World Bank. (2022). *World Development Report 2023: Competition and Firm Recovery Post-COVID-19*.
<https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2023>
- World Bank. (1989). *Sub-Saharan Africa: From Crisis to Sustainable Growth*. World Bank. Washington, DC: The World Bank.

Fifth, Sixth, and Seventh Five-Year Economic, Social, and Cultural Development Plans of the Islamic Republic of Iran.

Management and Planning Organization of the Country. (2021). National Report on the Implementation of the Sustainable Development Goals in the Islamic Republic of Iran.

Persian Sources (transliterated and translated):

Ebrahimi, M., et al. (2014). "Analysis of Upstream Oil and Gas Contracts in Iran." *Journal of Energy Law Studies*, 2(1), 45-67.

Ebrahimi, S. N., & Shirijian, M. (2014). "Upstream Oil and Gas Contracts of the Islamic Republic of Iran and Explanation of Legal Implications and Requirements of New Contracts." *Iranian Journal of Energy Economics*, 3(10), 1-39.

Ebrahimpour, H., & Alik, F. (2016). "Examining the Role of Good Governance in Government Effectiveness." *International Conference of Management Elites*.

Eghbali, K., & Rashidi, M. (2023). "Good Governance and Provision of Necessary Domestic Contexts for Realizing the Right to Development." *Legal Research Journal*, 54, 12-27.

Baradaran Shorkaa, H. R., & Malek Al-Sadatai, S. (2007). "Good Governance; Key to Southwestern Asia's Development." *Journal of the Faculty of Law and Political Science*, 15(4), 256.

Tohidi, F., & Sadeghi, M. (2021). "Analysis of Obstacles to Good Governance in Iran's Oil Industry and Solutions for Transition from Rent to Wealth." *Energy Studies Quarterly*, 17(68), 115-130.

Haji Heidari, H., & Haji Hashemi, S. M. (2005). *Economic Analysis of Article 44 of the Constitution*. Tehran: Faculty of Islamic Studies and Management Publications.

Haji Heidari, M., & Haji Hashemi, L. (2009). "Privatization and Foreign Investment in the Global Oil and Gas Industry." *Mithaq-e Modirian*, 47.

Hassanzadeh, A., & Esmailnejad, M. (2004). "Dimensions of Privatization and its Effects on Private Investment in Iran." *Economic Research and Policies*, 23, 31.

Hassanzadeh, A., & Esmailnejad, M. (2004). *Privatization and Economic Development*. Tehran: Ney Publishing.

Habibzadeh Tavakol, S. H. (2013). "The Impact of Good Governance on the Realization of the Right to Development with Emphasis on the National Dimension." *Judicial Law Perspectives*, 18, 30.

Rahimi, A., Mohammadi, M., & Karimi, A. (2022). "Analysis of Transparency in the Management of Iran's Oil Revenues." *Energy Economics Studies*, 15(2), 35-50.

Raee, M. (2001). "The Position of the Right to Development in Contemporary Human Rights." *Ma'refat Quarterly*, 49, 65.

Raghfar, H., & Ajourloo, N. (2016). "Estimating the Value at Risk of a Sample Bank's Currency Portfolio Using the GARCH-EVT-Copula Method." *Iranian Journal of Economic Research*, 67, 113-141.

Raghfar, H. (2016). *Political Economy of Development in Iran*. Tehran: Ney Publishing.

Rahimian, N. (2014). "Examining Economic Corruption and Ways to Combat It." *Economic Journal*, 9-10, 111.

Sengupta, A. (2004). "The Right to Development in Theory and Practice." Translated by Manouchehr Tavassoli Jahromi. *International Law Journal*, 30, 191.

Sen, A. (2017). *Development as Freedom*. Translated by Hossein Raghfar. Tehran: Ney Publishing.

Sharifi Tarazkahi, H., & Tomuschat, C. (2012). *Human Rights*. Tehran: Mizan Publishing.

Sharifi Tarazkahi, H. (2013). *Contexts, Dimensions, and Effects of Citizenship Rights*. Tehran: Mizan Publishing.

Sharifi Tarazkahi, H. (2013). *State, Governance, and Development in Iran*. Tehran: Humanities Sciences Publishing.

Shiravi, A. (2014). *Oil and Gas Law*. Tehran: Mizan Publishing.

Ali Asgharzadeh, H. (2021). *The Right to Development and Good Governance*. Tehran: Khersandi Publications.

Sadeghi, M., & Pakzat, A. (2018). "Examining the Risks of Oil Futures Contracts." *Scientific-Research Quarterly of Energy Economics Studies*, 15(3), 1-20.

Sadeghi Shahedani, M., & Pakzat, S. M. (2018). "Oil Futures Contracts: Obligation to Sell or Obligation to Transfer Daily Margin." *Asset Management and Financing*, 1, 4.

- Ghaffari, H. (2004). Comparative Study of the Position and Role of the State in Economic Systems. Vol. 1. Tehran: Institute for Business Studies and Research.
- Ghaffari, H., & Igder, S. (2017). "Comparison of Developmental State Theory and Good Governance in Managing Oil Resources." *Public Policy Quarterly*, 3(4), 10-32.
- Von Hayek, F. (2011). *The Road to Serfdom*. Translated by Fereydoun Tafazoli & Jamid Padash. Tehran: Negah-e Moase.
- Von Hayek, F. (2011). *Law, Legislation and Liberty*. Translated by Mehrdad Sattari. Tehran: Asia Publishing.
- Iranian Parliament Research Center. (2019). Examining the Challenges of Implementing the General Policies of Article 44 of the Constitution. Report No. 17623.
- Maleki Asl, P. (2014). Evolution in State Obligations Arising from the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights in Light of Human Security. Master's Thesis, Tarbiat Modares University.
- Momeni Rad, A., AmirKhani, A., & Teymouri, Z. (2016). "Protection of Human Environmental Rights in Oil Contracts." *Islamic Human Rights Studies*, 11, 12.
- Mansoorian, N. A., & Sheibani, A. (2016). "The Concept of Public Interest and its Position in Iranian Legislation." *Legal Perspectives*, 75-76, 2.
- Molaei, Y. (2010). "The Right to Development: From Political Claim to Legal Demand." *Journal of the Faculty of Law and Political Science, University of Tehran*, 4, 48.